

บทวิเคราะห์ว่าด้วยจารีตและมนุษยธรรมในปรัชญาของขงจื๊อ

AN ANALYSIS OF THE TRADITION AND HUMANITY IN CONFUCIUS'S PHILOSOPHY

เด่นพงษ์ แสนคำ¹Denpong Saenkum¹¹มหาวิทยาลัยขอนแก่น¹Khon Kaen University

Corresponding author e-mail: denpong.sankhum@gmail.com

Received: 30 October 2021; Revised: 30 December 2021; Accepted: 31 December 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์คือ วิเคราะห์ทัศนคติว่าด้วยจารีตและมนุษยธรรมในปรัชญาของขงจื๊อ โดยวิธีการศึกษาจากเอกสารสำคัญ คือ คัมภีร์หลุนอี่ว จากการศึกษาพบว่า 1) จารีตในทัศนะของขงจื๊อ คือสิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์หรือเรียกว่าเป็นผู้มี “มนุษยธรรม” นอกจากนี้จารีตของขงจื๊อยังเป็นกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมในการขัดเกลามนุษย์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ขงจื๊อปฏิเสธกฎหมาย เพราะไม่สามารถขัดเกลามนุษย์ได้ 2) ส่วนของมนุษยธรรมนั้น ขงจื๊ออธิบายว่ามนุษยธรรมแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรซึ่งก็คือ ความกตัญญู บทความนี้เสนอว่าความกตัญญูของขงจื๊อ มิใช่ความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์ แต่เป็นความกตัญญูที่ช่วยให้มนุษย์ตระหนักถึงคุณค่าทางศีลธรรมที่มีอยู่ภายใน

คำสำคัญ:

ขงจื๊อ,
ปรัชญาจีน,
จารีต,
มนุษยธรรม

ABSTRACT

This article aims to analysis of concept of tradition and humanity of Confucius' by study methods from important documents is "Analects" (论语). According to study, it has been found that tradition in Confucius' view help human is human perfectly it is also known as "Humanity". In addition, Confucius' tradition is a moral rule that refined humans. So, he rejected the law because the law can't refine humans. That humanity Confucius said is to shows the relationship between humans especially the relationship between parents and children which is gratitude. This article presented that gratitude in the view of Confucius is not relation in patronage system, but it help people to realize the moral value of gratitude in mind.

Keywords:

Confucius,
Chinese
Philosophy,
Tradition,
Humanity

บทนำ

เดิมทีเดียวปรัชญาจีนก่อเกิดขึ้นภายใต้สำนักปรัชญาที่ได้รับการขนานนามว่า “ร้อยสำนักทางความคิด” ซึ่งโดดเด่นด้วยพัฒนาการทางปัญญาและวัฒนธรรมที่สำคัญ (Ebrey, 2010, p. 42) กระนั้นก็ดี สำนักปรัชญาที่หลากหลายเหล่านี้ก็ไม่ได้มีอิทธิพลอย่างจริงจังมากนักกับสังคมจีน ทว่ามีสำนักปรัชญาเพียงไม่กี่สำนักเท่านั้นที่ได้กลับกลายมาเป็นต้นกำเนิดทางปรัชญาจีนและแพร่กระจายไปยังพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญาของสำนักขงจื๊อ (Confucianism) ก็พัฒนามาจากร้อยสำนักทางความคิดของจีน ซึ่งถูกอธิบายว่าเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นปรัชญา ศาสนา ศาสนาเชิงมนุษยนิยม หรือศาสนาเชิงเหตุผลนิยม ตลอดจนเป็นวิถีของการปกครอง (Yao, 2000, p. 38-47) สุวรรณา สถาอานันท์ (2556, น. 28) ได้ชี้ว่า ถ้าหากเราถือตามนิยามปรัชญาในความหมายของรักในปัญญา เราจะเห็นได้ว่าคงต้องนับขงจื๊อเข้าในกลุ่มนักปรัชญาโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเราถือว่า “ปัญญา” นั้นเป็นเรื่องครอบคลุมมิติทางจริยธรรมและการเมือง ปรัชญาของขงจื๊อจึงเป็นปรัชญาสำคัญในประเด็นที่มีความข้องเกี่ยวกับมิติทางด้านสังคมการเมือง ทว่าประเด็นดังกล่าวนี้ขงจื๊อไม่ได้กล่าวอย่างชัดเจนในแง่มุมของรัฐศาสตร์ หากแต่ขงจื๊อชี้ชวนให้เราหันกลับไปพิจารณาประเด็นทางจริยศาสตร์อันเป็นพื้นฐานของปรัชญาสังคมและการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปรัชญาของขงจื๊อ พื้นฐานทางสังคมและการเมืองมาจากปัจเจกเป็นสำคัญ ขงจื๊อจึงเน้นไปที่ตัวมนุษย์ที่เป็นปัจเจกแล้วขยายขอบเขตมาสู่ความเป็นสังคมผ่านความสัมพันธ์กันของมนุษย์ ขงจื๊อถือว่าเป็นหนึ่งในนักปรัชญาตะวันออกและเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมตะวันออก และถ้าในมุมมองของปรัชญาโลก ขงจื๊อ และนักปรัชญาคนอื่น เช่น โสเครตีส พระพุทธเจ้า และพระเยซูได้รับการยกย่องจาก Karl Theodor Jaspers นักปรัชญาชาวเยอรมัน (Jaspers, 1962, p. 6) ในฐานะแนวคิดหลัก 4 กระบวนทัศน์ เนื่องจากอิทธิพลของพวกเขาได้แผ่ขยายผ่านช่วงเวลาในระยะสองพันปีและมีความสำคัญพิเศษสำหรับปรัชญาทั้งหมด (Tsai, 2005, p. 160) สำหรับขงจื๊อ แนวคิดทางจริยศาสตร์มุ่งสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเป็นหลักการเพื่อนำไปสู่แก้ปัญหาสังคมเป็นหลัก

ในบริบททางความคิดของขงจื๊อ การดำรงอยู่ของมนุษย์ (existence) เป็นรากฐานแห่งการแสวงหาความรู้ทางปรัชญา “การดำรงอยู่” ที่ว่านี้ เป็นการดำรงอยู่อย่างเป็นรูปธรรมภายในเครือข่ายความสัมพันธ์ชุดใดชุดหนึ่งเสมอ การมองว่ามนุษย์โดยพื้นฐานแล้วแฝงฝังอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และอยู่ในจุดเชื่อมต่อทางกาลเวลาระหว่างอดีตกับอนาคต เป็นเงื่อนไขที่กำหนดกระบวนการคิดคำนึงทางปรัชญาของขงจื๊อเอง “ปรัชญา” สำหรับขงจื๊อจึงเป็นเรื่อง “ฉันทดำรงอยู่ ฉันทพิงคิดและเรียนรู้” (สุวรรณา สถาอานันท์, 2556, น. 28-29) การดำรงอยู่ของมนุษย์ในปรัชญาของขงจื๊อนั้นมิได้กล่าวถึงการดำรงอยู่ในแง่ที่มนุษย์ดำรงอยู่ในแบบภววิทยา (Ontology) อย่างตรงไปตรงมา หากแต่การดำรงอยู่ของมนุษย์เช่นนี้นำไปสู่การอธิบายทางจริยศาสตร์ของขงจื๊อที่อ้างถึงการดำรงอยู่ของมนุษย์ในสังคม ดังนั้นจริยศาสตร์ของขงจื๊อจึงมีลักษณะอย่างหนึ่งที่เรียกว่าเป็น “มนุษยนิยม” (Juergensmeyer, 2005, p. 70)

อย่างไรก็ตามสำหรับขงจื๊อแล้ว เขาส่งเสริมสิ่งที่เป็นจริยธรรม 5 ประการ อันได้แก่ เหวิน (仁) ซึ่งหมายถึง มนุษยธรรม, อี้ (義) หมายถึง มโนธรรมหรือความยุติธรรม, หลี่ (禮) หมายถึง จารีต ประเพณี, จื่อ (智) หมายถึง ความรู้ และ ซิน (信) หมายถึง ความซื่อสัตย์ สุจริต (Runes, 1983, p. 338) สำหรับขงจื๊อแล้ว เหวิน ถือว่าเป็นแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ (essence of the human being) ขงจื๊อเชื่อว่ามนุษย์นั้นเป็นผู้ฝึกได้และบรรลุถึงเหวินได้ และวิธีการฝึกของขงจื๊อในการฝึกมนุษย์นั้นขงจื๊อใช้ หลี่ หรือจารีตเป็นเครื่องมือในการฝึกมนุษย์ นอกจาก หลี่ จะเป็นเครื่องมือในการฝึกมนุษย์แล้ว หลี่ ยังเป็นเครื่องเชื่อมร้อยให้มนุษย์ในสังคมเข้าด้วยกัน คำถามคือทำไมขงจื๊อต้องสอนเรื่องการฝึกมนุษย์ คำตอบก็คือว่าขงจื๊อเชื่อว่า

ผู้ปกครองที่ดีนั้นต้องผ่านการฝึกฝนมา และการฝึกฝนเช่นนี้ก็คือสิ่งที่ขงจื๊อเชื่อว่าจะทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เมื่อฝึกฝนให้มีมนุษยธรรมหรือ เจริญนั่นเอง ดังนั้นปรัชญาสังคมของขงจื๊อจึงมุ่งไปที่ความสำคัญของจริยศาสตร์พื้นฐาน ดังบทความนี้จะได้นำเสนอ หลี่ และ เจริญ ของขงจื๊อกับภาพสะท้อนบริบททางสังคม ทั้งนี้ก็เพราะว่าขงจื๊อเห็นว่า หลี่ และ เจริญ นี้เองที่เป็นพื้นฐานทางจริยธรรมที่แฝงฝังอยู่ในตัวมนุษย์

หลี่ (禮) กับการฝึกฝนมนุษย์ของขงจื๊อ

ในการฝึกฝนมนุษย์นั้นขงจื๊อเริ่มต้นด้วยการวางรากฐานเกี่ยวกับความรู้ ซึ่งกล่าวไว้ว่า “ผู้สมควรจะสอนคนอื่นได้ ควรเป็นคนที่ *ทบทวนความรู้เก่า แสวงหาความรู้ใหม่*” (หลุนอี่ว 2:11) ซึ่งหมายถึงการ “ปรับความหมาย” ของความรู้เดิมเพื่อประโยชน์ในการขัดเกลาบุคคลให้สมสมัย การเป็นผู้สืบทอดเช่นนี้ได้ต้องมีความรู้เกี่ยวกับอดีต พร้อมๆ กับต้องมีบทวิเคราะห์ปัญหาพร้อมสมัยที่ชัดเจน มิใช่รู้เพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจจะทำให้ความรู้ขาดช่วงไปหรืออาจทำให้ “ความรู้เก่า” ตายตัว ไม่อาจปรับใช้กับสถานการณ์ใหม่ๆ ได้ การรักษาความสมดุลพอดีระหว่างพลังเก่า-ใหม่ นี้ นับเป็นประเด็นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งของปรัชญาและการศึกษาในทุกยุคทุกสมัย (สุวรรณา สถาอานันท์, 2556, น. 40) ในหลุนอี่วมีบทสนทนาระหว่างขงจื๊อกับลูกศิษย์ที่ชื่อว่า จื่อกั๋ง เกี่ยวกับการฝึกฝนมนุษย์ ซึ่งในบทสนทนานั้นจื่อกั๋งได้กล่าวถึงบทกวีจีนบทหนึ่งที่ว่า “*ดั่งตัดและดั่งแต่ง ดั่งสลักและดั่งเงา*” จื่อกั๋งได้ปรับความหมายบทกวีดังกล่าวที่ยกขึ้นมาสนทนากับขงจื๊อมาเข้ากับกระบวนการขัดเกลามนุษย์ตามที่ขงจื๊อเสนอแนะไว้ มนุษย์ที่ยัง “หยาบ” ต้องตัดและตะไบ ส่วนมนุษย์ที่ผ่านการขัดเกลามาบ้างแล้วก็อาจแกะสลักและขัดเงาให้งดงามได้ การรู้จัก ปรับความหมาย จากความรู้เดิมมาอธิบายปรากฏการณ์ร่วมสมัยของจื่อกั๋งทำให้ขงจื๊อผู้เป็นครู รู้สึกพึงพอใจและกล่าวชมจื่อกั๋งว่า สามารถ “ต่อกลอน” กับตนได้ (สุวรรณา สถาอานันท์, 2556, น. 42-43)

จากประเด็นข้างต้นจะเห็นว่าสำหรับขงจื๊อแล้ว มนุษย์เป็นผู้ที่สามารถที่จะฝึกฝนเรียนรู้ได้ คือสามารถตัดแต่งขัดเกลาได้ แต่การฝึกฝนหรือขัดเกลามนุษย์นั้น มนุษย์จะต้องเฝ้าหาความรู้ใหม่มาปรับให้เข้ากับความรู้เก่า ซึ่งก็เท่ากับว่าการเป็นผู้ที่พยายามค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ คำถามคือการนำเอาความรู้ใหม่มาปรับใช้ให้เข้ากับความรู้เก่าคืออะไร ในเรื่องนี้อาจเชื่อมโยงไปถึงสิ่งที่ขงจื๊อเรียกว่า หลี่ ที่แปลว่าจารีต พิธีกรรม ขงจื๊อเห็นว่าหลี่นี้เองที่จะนำไปสู่เจริญหรือแก่นของความเป็นมนุษย์ ดังนั้นปรัชญาของขงจื๊อให้น้ำหนักไปที่การพัฒนาคุณค่าทางจริยธรรม เช่น ความเป็นมนุษย์ที่มีมนุษยธรรม และความเป็นสุภาพบุรุษที่ได้รับการปลูกฝังผ่านพิธีกรรม หรือ หลี่ เป็นสำคัญ (Evans, 2002, p. 26) หลี่ ไม่เพียงแต่เป็นพิธีกรรมเท่านั้น แต่ทว่า หลี่ เป็นจารีตว่าด้วยบรรทัดฐานของพฤติกรรมทางสังคมที่มีความเหมาะสมในการนำไปสอนผู้อื่นโดยผู้อาวุโสในสังคม และเจ้าหน้าที่ของรัฐ คำสอนเรื่อง หลี่ ของขงจื๊อเป็นเสมือนเครื่องมือในการส่งเสริมความกตัญญูกตเวที ความเป็นพี่น้อง ความชอบธรรม ความเชื่อที่ดี และความจงรักภักดี ซึ่งอิทธิพลของคำสอนเรื่อง หลี่ นี้เอง ได้ชี้นำความคาดหวังของประชาชน เช่น ความรักดีต่อผู้บังคับบัญชา และความเคารพต่อผู้อาวุโสในชุมชน

จะเห็นว่าปรัชญาของขงจื๊อเน้นใช้จารีตหรือ หลี่ ในการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ คำถามคือทำไมต้องเป็น หลี่ ในการพัฒนาขัดเกลามนุษย์ ในหลุนอี่ว 3:17 ขงจื๊อกับจื่อกั๋งสนทนากัน จื่อกั๋งมีความต้องการให้ยกเลิกลัทธิบูชายัญแกะในวันสารท ขงจื๊อตอบว่า “ชื่อ เจ้ารักแกะ เรารัก หลี่” จื่อกั๋งเมตตาสัตว์ อยากให้ยกเลิกการฆ่าสัตว์เพื่อประกอบพิธีบูชายัญแกะ ส่วนขงจื๊อรักการสืบทอดจารีตมากยิ่งขึ้น สุวรรณา สถาอานันท์ (2556, น. 49) ชี้ว่า ทั้งนี้ได้หมายความว่าขงจื๊อไม่ใส่ใจต่อชีวิตสัตว์ แต่ขงจื๊อเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นั้น สำคัญกว่าชีวิตแกะ กล่าวได้ว่าการที่ขงจื๊อเน้นไปที่หลี่คงไม่มีอะไรมากไปกว่าการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน แสงสว่าง กิตติสยาม (2547, น. 104) ตั้งข้อสังเกตต่อ หลี่ ในปรัชญาของขงจื๊อไว้ที่น่าสนใจประการหนึ่งกล่าวคือ คงไม่มีใครปฏิเสธว่า “ขงจื๊อสอนให้ปฏิบัติตามขนบจารีต” แต่หากกล่าวว่า “ขงจื๊อสอนว่า ใน

การปฏิบัติใดๆ ต้องปฏิบัติตามขนบจารีต” ก็ไม่แน่ว่าทุกคนจะเห็นด้วย เพราะทั้งสองประโยคนี้เราจะเห็นว่าเป็นประโยคที่สื่อความหมายต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ ในประโยคแรกการปฏิบัติตามจารีตไม่ได้หมายความว่าจารีตในตัวมันเอง และไม่ได้หมายความว่าจารีตเป็นเกณฑ์สูงสุดที่พึงยึดไว้เป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติ แต่ในประโยคที่สองนั้นหมายความว่าจารีตเป็นสิ่งที่ดีในตัวมันเอง จนอาจกล่าวได้ว่าไม่ต้องมีเหตุผลมารองรับในการปฏิบัติตามจารีต และยังหมายความว่า จารีตเป็นเกณฑ์สูงสุดที่ต้องยึดไว้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ แต่เมื่อพิจารณาคำสอนของขงจื๊อทั้งระบบก็จะเห็นว่าขงจื๊อหมายความว่า *หลี่* หรือจารีตน่าจะเป็นไปตามความหมายในประโยคแรกมากกว่า ผู้เขียนเห็นว่าข้อสังเกตดังกล่าวมีความเป็นไปได้ค่อนข้างสูง ทั้งนี้ก็เพราะว่าในหลุนอวี่หลายแห่งขงจื๊อแสดงให้เห็นว่าจารีตไม่ได้ดีในตัวมันเอง อย่างบทสนทนากับจื่อกั๋งก็เช่นกัน ขงจื๊อพยายามชี้ให้เห็นว่าจารีตเป็นสิ่งที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ผ่านพิธีกรรม หากได้เป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติหรือควรกระทำในตัวมันเองโดยไม่ขึ้นกับสิ่งใด หรือแม้แต่ในคัมภีร์ขงจื๊อมีกล่าวเอาไว้ว่า

อาจารย์ไหยกล่าวว่ “ต้องยึดความกลมกลืนเป็นประเด็นสำคัญในการปฏิบัติตามกฎแห่งจารีต เหล่าบุรพหัชตรีย์ได้วางกฎเกณฑ์แห่งขนบจารีตไว้อย่างยอดเยี่ยม เราปฏิบัติตามกฎเหล่านั้นทั้งในหลักการและในรายละเอียด”

“แต่กระนั้นก็ตาม เราไม่ปฏิบัติตามในทุกกรณี ถ้ามีกรณีใดที่แม้รู้ว่าเป็นหลักแห่งความกลมกลืนทางคุณค่ายัง แต่มิได้แจ่มแจ้งให้เป็นกฎเกณฑ์แห่งขนบจารีตก็ไม่มีใครปฏิบัติตามความรู้นี้” (คัมภีร์ขงจื๊อ 1:12)

นอกจากนี้ในหลุนอวี่ 3:4 ยังพบบทสนทนาที่ให้ความสำคัญกับ *หลี่* แต่เป็นการอธิบายที่ให้ความสำคัญในแง่ที่ว่าทำไม *หลี่* สำคัญ และทำไม *หลี่* ชัดเกลามนุษย์ได้

หลินฟ่งถามถึงพื้นฐานแห่งหลี่ (หลุนอวี่ 3:4:1) อาจารย์ตอบว่า “เป็นคำถามประเสริฐยิ่ง หลี่แทนที่จะสُر่ยสُر่าย ย่อมประหยัดดีกว่าฟุ่มเฟือยในพิธีศพ แทนที่จะถืถ้วน ย่อมอาตุรดีกว่า” (หลุนอวี่ 3:4:2)

จะเห็นว่าขงจื๊อได้ยืนยันว่าการกระทำตามจารีตโดยไม่สนใจเหตุผลใดๆ ก็เท่ากับว่าเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมไม่ควร ครอบครัวที่มีฐานะหากหุงหยาฟุ่มเฟือยก็เป็นการอวดฐานะจนอาจสร้างความไม่พึงพอใจแก่ผู้ที่ด้อยกว่าในพิธีศพ หากลูกหลานญาติมิตรมัวแต่ใส่ใจในรายละเอียดขั้นตอนพิธีกรรม ทำตามกฎระเบียบทุกอย่างซึ่งอาจบดบังความรู้สึกเศร้าโศก ในการจากไปของบิดาหรือมารดา วิธีประกอบพิธีกรรมแบบนี้ไม่ได้แสดงออกถึงสิ่งที่สำคัญที่สุด ขงจื๊อให้ความสำคัญและความรู้สึกที่เหมาะสมกับโอกาสเป็นหัวใจแห่งการปฏิบัติพิธีกรรม พิธีกรรมที่มีแต่รูปปรากฏภายนอก (ความหุงหยาฟุ่มเฟือย) แต่ไม่มีมนุษยธรรม (*เหวิน*) หรือปราศจากความรู้สึกอันเหมาะสม มิใช่การแสดงออกซึ่งจารีตระหว่างมนุษย์ (สุวรรณา สถาอานันท์, 2556, น. 55)

ดังนั้นแล้ว จะเห็นว่า *หลี่* ในความหมายของขงจื๊อเป็นการชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ควรปฏิบัติหลี่เพราะมันเป็นคุณค่าในการหล่อหลอมชัดเกลามนุษย์ให้มีมนุษยธรรม คุณค่าของมันเกิดจากการตระหนักรู้และใคร่ครวญด้วยเหตุผลและความเหมาะสมดีแล้วจึงก่อให้เกิดผลดีต่อมนุษย์ ดังเช่นบทสนทนาข้างต้นที่เน้นย้ำว่าพิธีกรรมที่มีคุณค่านั้นเกิดจากการที่มนุษย์ตระหนักรู้ว่าควรทำอย่างไรจึงจะเหมาะสม ไม่ใช่ควรทำอย่างไรจึงจะเป็นการปฏิบัติตามพิธีกรรมที่สืบทอดกันมา ในข้อนี้หากยกตัวอย่างให้เห็นได้ชัดเจนต่อการประยุกต์ใช้คงพิจารณาได้จากระบบความเชื่อต่อพิธีกรรมในสังคมไทย เพราะดูเหมือนว่าพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยล้วนแต่วางอยู่บนข้ออ้างที่ว่าพิธีกรรมที่ดีงาม สืบสานมาจากบรรพบุรุษในอดีต แต่หาว่ามีคนที่จะกล่าวว่าพิธีกรรมควรปรับเปลี่ยนให้เข้ากันกับบริบทของสังคมเพื่อช่วยจรรโลงสังคมมนุษย์ก็หาไม่ ในแง่นี้พิธีกรรมในสังคมไทยจึงเป็นการครอบงำสังคม ตามประโยคที่ว่า “... ในการปฏิบัติใดๆ ต้องปฏิบัติตามขนบจารีต” ซึ่งเป็นสิ่งที่ขงจื๊อไม่เห็นด้วย

นอกจากนี้ *หลี่* ยังชี้ให้เห็นความต่อเนื่องทางความคิดของขงจื๊อได้เป็นอย่างดี กล่าวคือขงจื๊อชี้ว่า ผู้ที่จะสอนคนอื่นได้ต้องรู้จักที่จะ “ปรับความหมาย” ของความรู้เดิมเพื่อประโยชน์ในการขัดเกลาบุคคลให้สมสมัย แนวคิดข้อนี้ของขงจื๊อ ก็ได้นำไปใช้ในคำอธิบายคุณธรรม *หลี่* ของขงจื๊อเอง เพราะคุณธรรม *หลี่* ตามนัยที่ผู้เขียนถอดความหมายออกมาจากแนวคิดของขงจื๊อก็คือว่า *หลี่* เป็นการเชื่อมร้อยมนุษย์เข้าด้วยกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของมนุษย์ และสร้างมนุษย์ให้มีมนุษย์ธรรมผ่านจารีตพิธีกรรม¹ หากเป็นเพียงการกระทำที่สืบต่อกันมาอย่างไร้ความหมาย แต่ *หลี่* มีความหมายต่อเมื่อมันถูกปรับให้เหมาะสมต่อการสร้างมนุษย์ธรรมนั่นเอง ข้อนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องทางความคิดของขงจื๊อเกี่ยวกับการปรับความรู้เดิมให้สมสมัย กระนั้นก็ดี เมื่อ *หลี่* ทำหน้าที่ขัดเกลามนุษย์ให้รู้จักพื้นฐานของการแยกแยะความเหมาะสม ความดีงามของจารีตแล้วนั้น คำถามก็คือว่าการใช้ *หลี่* ฝึกฝนมนุษย์ของขงจื๊อ นำไปสู่ *เหริน* หรือสภาวะของความเป็นมนุษย์ได้อย่างไร เราจะอภิปรายคำถามนี้ในประเด็นต่อไป

เหริน (仁): การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

ปรัชญาของขงจื๊อให้ความสำคัญกับเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นอันดับแรกก่อน จึงเรียกปรัชญาของขงจื๊อว่าปรัชญาแบบ “มนุษยนิยม” (Humanism) ทว่าปรัชญาของขงจื๊อแตกต่างไปจากคำจำกัดความของมนุษยนิยมค่อนข้างมาก แต่ก็ยังคงรูปแบบของความเป็นมนุษยนิยมไว้ในที่ที่ว่า มันเป็นปรัชญาที่มีศูนย์กลางที่ความสามารถของมนุษย์ในการพัฒนาและปรับปรุงคุณธรรม และเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงชุมชนและโลกรอบตัวพวกเขา (Havens, 2013, p. 40) กล่าวได้ว่าขงจื๊อมุ่งพัฒนาศักยภาพในตัวมนุษย์ ซึ่งเป็นการสร้างรากฐานที่สำคัญในจริยศาสตร์ของเขาเอง โดยเฉพาะ *เหริน* หรือ “มนุษยธรรม” ที่เป็นตัวอธิบายในข้อนี้ เหตุที่ขงจื๊อให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นอันดับแรกนั้นมีปรากฏอยู่ในหลุนอี่ว 10:2 ว่า “เมื่อเกิดไฟไหม้ที่โรงนา ขงจื๊อถามว่ามีคนบาดเจ็บหรือไม่ ไม่ถามถึงม้า” เมื่อมีเรื่องผิดปกติร้ายแรงเกิดขึ้น ความปลอดภัยของมนุษย์เป็นเรื่องสำคัญก่อนสิ่งอื่น ขงจื๊อไม่ได้ถามถึงม้า อีกทั้งไม่ได้ถามถึงทรัพย์สินที่เสียหายในกองเพลิง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าขงจื๊อไม่ใส่ใจกับชีวิตสัตว์ หรือการอยู่รอดของเผ่าพันธุ์สัตว์ เพราะในหลุนอี่ว 7:26 บันทึกไว้ว่าขงจื๊อตกลงปลาแต่ไม่ใช้แห ขงจื๊อยิงนก แต่ไม่ยิงนกที่เกาะนั่งอยู่บนกิ่งไม้ ในแง่นี้ปรัชญาสำนักขงจื๊อในสมัยราชวงศ์ชุงและหมิงมองว่าจะต้องขยายครอบคลุมถึงทุกสิ่งรวมทั้งพืชพันธุ์และสิ่งไม่มีชีวิตอื่นๆ ด้วย สิ่งสำคัญประการหนึ่งก็คือไม่ว่าจะเป็นปรัชญาสำนักขงจื๊อในสมัยใด *เหริน* จะต้องมีความซับซ้อน กล่าวคือ ความรักความอาทรและการปฏิบัติที่มีต่อพ่อแม่และคนในครอบครัวย่อมมาก่อนและพิเศษกว่าความสัมพันธ์อื่น ในขณะที่การปฏิบัติต่อผู้อื่นย่อมแตกต่างกับการปฏิบัติต่อสิ่งมีชีวิต เช่น ในกรณีที่เรามี *เหริน* ต่อสัตว์ที่เราเลี้ยงไว้เพื่อเป็นอาหารหรือเป็นสัตว์เลี้ยง เราจะไม่ใช้ประโยชน์อย่างเกินความจำเป็น และไม่ทำทารุณกรรม เป็นต้น (ศรัญญา อรุณขจรศักดิ์, 2554, ออนไลน์)

¹ สังคมที่ไร้จารีตเป็นสังคมที่ขงจื๊อ *ทนมองไม่ได้* สังคมที่ “อยู่ในตำแหน่งที่สูงแต่จิตใจไม่กว้าง ปฏิบัติ *หลี่* แต่ไร้ความเคารพ ไร้ทุกข์แต่ไม่โศกเศร้า” เป็นสังคมที่ขงจื๊อไม่ต้องการข้องแวะด้วย สังคมที่ความรู้สึกอันเหมาะสมถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ไม่ดำรงอยู่ในสถานการณ์อันพึงมีไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นสังคมมนุษย์ (สุวรรณ สถาอานันท์, 2556, น. 58) กล่าวคือ ขงจื๊อเชื่อว่าจารีตพิธีกรรมทั้งดงามนั้นมนุษย์ต้องรู้จักแยกแยะและจัดวาง ในหลุนอี่ว 3: 19 กล่าวว่า “ผู้ปกครองควรใช้ขุนนางตามหลี่ ขุนนางพึงรับใช้ผู้ปกครองด้วยความซื่อสัตย์ภักดี” กล่าวคือจารีตของการตอบสนองระหว่างความสัมพันธ์นี้แสดงให้เห็นถึงจารีตที่นำไปสู่ความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ของพ่อ แม่ ลูก ซึ่งแสดงออกผ่านพิธีกรรมของชาวจีน ที่ถึงแม้บรรพชนจะล่วงลับไปแล้วแต่ยังมีพิธีกรรมที่แสดงถึงความกตัญญูต่อบรรพชนอยู่ กล่าวได้ว่าจารีตหรือ *หลี่* ไม่เพียงแต่เชื่อมร้อยสังคมหากแต่ขัดเกลาคุณธรรมภายในมนุษย์ด้วย ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งที่ผู้เขียนต้องการให้ไว้ ณ ที่นี้ก็คือว่า ความกตัญญูของขงจื๊อมิได้เป็นการชี้ชวนให้เกิดความกตัญญูต่อบรรพชนอย่างจำเริญ ทว่าความกตัญญูนี้ก่อเกิดขึ้นภายใต้ *หลี่* หรือจารีตนั่นเอง และ *หลี่* ก็เกิดจากการพิจารณาไตร่ตรองของเก่าเพื่อปรับเข้าของใหม่ให้สมสมัยยิ่งขึ้น

เนื่องจากขงจื๊อมุ่งความสำคัญไปที่มนุษย์เป็นอันดับแรก เราจะไม่พิจารณาขอบเขตนอกเหนือจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ไปสู่มนุษย์กับสัตว์ ดังนั้น เหริน ที่เรากำลังจะพูดถึงต่อไปนี้จึงมีความสำคัญในแง่ของมนุษย์เป็นหลัก หากจะถามว่า เहरิน หรือมนุษยธรรมคืออะไรเราอาจจะได้คำตอบจาก หลุนอวี่ 17:6 (สุวรรณา สถาอานันท์, 2556, น. 61) ดังนี้

จื่อจิงถามขงจื๊อเกี่ยวกับมนุษยธรรม ขงจื๊อตอบว่า “สามารถปฏิบัติให้สิ่งอย่างถ้วนทั่ว คือ มนุษยธรรม” จื่อจิงขอให้อธิบาย อาจารย์ตอบว่า “ให้เกียรติ ใจกว้าง จริงใจ มุ่งมั่น เมตตา เมื่อให้เกียรติ ผู้คนจะไม่ดูแคลน เมื่อใจกว้าง จะได้มวลชน เมื่อจริงใจ ผู้คนจะเชื่อถือ เมื่อมุ่งมั่น จะมีผลงาน เมื่อเมตตา จะใช้คนได้”

จะเห็นว่ามนุษยธรรมที่ขงจื๊อกล่าวถึงก็คือการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ความสัมพันธ์เหล่านี้เรียกว่าความสัมพันธ์ทางศีลธรรม ที่คู่สัมพันธ์ต้องปฏิบัติต่อกัน นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงออกถึงความกลมกลืนระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ความกลมกลืนในที่นี้ก็คือคู่สัมพันธ์ต่างปฏิบัติต่อกันภายใต้ขอบข่ายเดียวกัน แต่ที่ชวนานาย A จะปฏิบัติต่อนาย B ด้วยพฤติกรรม X แล้วนาย B จะปฏิบัติต่อนาย A ด้วยพฤติกรรม X ตอบแทนคืนเช่นกัน ขงจื๊อคงมิได้หมายความว่าเช่นนั้น หากแต่ความหมายก็คือว่า นาย A ปฏิบัติต่อนาย B ด้วยพฤติกรรม X เพียงเพราะอยากให้นาย B ปฏิบัติต่อตนเองด้วยพฤติกรรม Y โดยที่พฤติกรรม Y เป็นผลที่เกิดขึ้นโดยตรงกับพฤติกรรม X ในแง่ของคุณธรรมทั้งห้าอย่างที่ขงจื๊อเรียกว่า เहरิน หรือมนุษยธรรมนั้น “มีพลังดึงดูดปฏิกิริยาที่ดีงาม หรือศักยภาพทางศีลธรรม (moral potential) มาจากผู้อื่นได้” (สุวรรณา สถาอานันท์, 2556, น. 62) แต่มิใช่ว่าคู่สัมพันธ์ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะหวังผลประโยชน์จากฝ่ายตรงข้ามเท่านั้น ทว่าการปฏิบัติตามคุณธรรมห้าอย่างนี้ ช่วยให้คู่สัมพันธ์เป็นผู้มีมนุษยธรรมต่อกันอย่างตรงไปตรงมา ดังที่ในหลุนอวี่ได้บันทึกบทสนาทหาระหว่างเหยียนหุยซึ่งเป็นลูกศิษย์กับขงจื๊อซึ่งเป็นอาจารย์เอาไว้ เหยียนหุยอยากให้ขงจื๊ออธิบายเกี่ยวกับ เहरิน ขงจื๊อตอบว่า “เราไม่ควรทำอะไรที่ไม่เหมาะสม ไม่ควรฟังอะไรที่ไม่เหมาะสม ไม่ควรพูดอะไรที่ไม่เหมาะสม ไม่ควรทำอะไรที่ไม่เหมาะสม” (หลุนอวี่ 12:1) และขงจื๊อยังกำหนด เहरิน ด้วยวิธีการดังนี้คือ “อยากจะได้รับการยอมรับต้องรู้จักยอมรับผู้อื่น อยากจะเจริญงอกงามต้องรู้จักขยายให้ผู้อื่นเจริญงอกงามมากขึ้น” พูดให้ง่ายก็คือ “อย่ากระทำการกับคนอื่น หากไม่อย่าพบกับตัวเอง”

จะเห็นได้ว่าสำหรับขงจื๊อแล้ว คุณธรรมห้าประการเหล่านี้ถ้านำไปสู่การเชื่อมร้อยผู้คนเข้าด้วยกันผ่านสิ่งที่เรียกว่า “การต่างตอบแทน” และขงจื๊อก็มองว่าการปฏิบัติคุณธรรมห้าประการนี้ผ่านการต่างตอบแทนระหว่างคู่สัมพันธ์นำไปสู่การสร้างสังคมมนุษย์ ดังที่ในหลุนอวี่ 4: 1 บันทึกไว้ว่า “วิถีแห่งมนุษยธรรม คือองค์ประกอบของชุมชนมนุษย์อันสมบูรณ์ และผู้มีปัญญาย่อมเลือกอยู่ในชุมชนมีมนุษยธรรม” ดังนั้นก็คงไม่แปลกที่คุณธรรมห้าประการเหล่านี้ หรือ เहरิน จะนำไปสู่การต่างตอบแทนที่บรรทัดฐานของ “การต่างตอบแทน” (reciprocity) นั้น มีความประสงค์ที่ทำให้เราต้องชดใช้ในสิ่งที่คนอื่นทำเพื่อเรา และสามารถเข้าใจได้ว่าการต่างตอบแทนเป็นความคาดหวังที่แต่ละคนจะตอบสนองอย่างดีต่อกันโดยส่งมอบผลประโยชน์คืนกลับผลประโยชน์ที่ตนได้รับ (Whatley, etc., 1999, p. 251) และผลของการต่างตอบแทนยังสอดคล้องกับที่ขงจื๊อกล่าวเอาไว้ นั่นก็คือขงจื๊อบอกว่า “วิถีแห่งมนุษยธรรม คือองค์ประกอบของชุมชนมนุษย์อันสมบูรณ์” ซึ่งวิถีมนุษยธรรมที่ขงจื๊อกล่าวถึงหากมองให้เป็นรูปร่างมันก็คือการกระทำต่างตอบแทนระหว่างคู่สัมพันธ์ และผลของการต่างตอบแทนตามที่คาร์ล โพลานียอธิบายไว้ก็คือ “การดำรงชีพของมนุษย์ไม่ได้เกิดขึ้นบนฐานของการผลิตเพื่อประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น แต่เป็นไปเพื่อรักษาความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งจะเห็นว่าการต่างตอบแทนถือเป็นหัวใจสำคัญ เพราะแนวคิดนี้มุ่งไปที่ความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์” (ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2557, น. 157) ผลดังกล่าวนี้สอดคล้องกับที่ขงจื๊อบอกว่า วิถีของมนุษยธรรมจะนำไปสู่การเป็น “องค์ประกอบของชุมชนอันสมบูรณ์”

จากการพิจารณา *เหริน* ในฐานะของสิ่งซึ่งทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และยังเป็นสิ่งที่เชื่อมร้อยมนุษย์ให้เข้ากันในสังคมนั้น เหมือนมาด มุกข์ประดิษฐ์ (2547, น. 122) อธิบายเอาไว้ได้น่าสนใจมาก กล่าวคือ มนุษยธรรมในปรัชญาของขงจื๊อนั้น การทำดีไม่ใช่เรื่องส่วนตัวในความหมายที่เป็นเรื่องเฉพาะตัวที่เสร็จสิ้นในตัวคนๆ เดียว แต่การกระทำดีหมายถึง “การแสวงหาสิ่งที่ดีแก่ผู้อื่น” การแสวงหาสิ่งที่ดีแก่ผู้อื่นในความคิดของขงจื๊อ ไม่ได้มีรากฐานมาจากหลักเกณฑ์ภายนอก แต่มีรากฐานมาจากการที่ขงจื๊อมองว่าความเป็นมนุษย์เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ และมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะประการหนึ่งที่สะท้อนความคิดทางอภิปรัชญาอันนี้ นั่นคือ มนุษย์มีความละเมียดละไมของจิตใจ ผู้เขียนเห็นว่าฐานคิดทางอภิปรัชญาของขงจื๊อซึ่งสามารถลดทอนลงมาเป็นคำอธิบายทางจริยศาสตร์ได้นั้น เป็นเอกลักษณ์สำคัญของขงจื๊ออย่างหนึ่ง กล่าวคือในขณะที่ขงจื๊อมองถึงมนุษย์ขงจื๊อไม่ได้แยกมนุษย์ออกเป็นสองขั้วตรงข้ามระหว่าง จิต (subject) กับ วัตถุ (object) ภายในตัวมนุษย์² การที่ขงจื๊อไม่ได้แยกระหว่างจิตกับวัตถุออกจากกันมิใช่ว่าเราจะมองมนุษย์ไม่ชัดเจน หากแต่เราจะสามารถมองมนุษย์ได้อย่างละเมียดละไมเมื่อพิจารณาคุณค่าทางจริยธรรมของมนุษย์ ดังนั้นขงจื๊อจึงเป็นนักปรัชญาที่พยายามเสนอหลักจริยศาสตร์ที่สร้างความเชื่อมโยงสัมพันธ์ผ่านกระแสธารของการกระทำ (ดี) ระหว่างมนุษย์ นอกจากจะสามารถมองปรัชญาของขงจื๊อว่าเป็นการสร้างคามหวังดีต่อคู่สัมพันธ์ หรือก็คือการสร้างคามหวังดีกับผู้อื่นบนฐานมนุษยธรรมแล้วนั้น ยังสามารถมองว่า *เหริน* เป็นการยืนยันถึงแก่นของความเป็นมนุษย์ผ่านความสัมพันธ์นี้ คำถามคือแก่นของความเป็นมนุษย์หรือมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นคืออะไร ขงจื๊อให้คำตอบว่าเป็น มนุษย์ที่ถูกฝึกฝนและขัดเกลามาแล้วนั่นเอง

จริยศาสตร์ของขงจื๊อจึงเป็นจริยศาสตร์ที่มองไปที่ความรู้สึกระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ความรู้สึกนี้แสดงออกผ่านอะไร? คำตอบก็คือคุณธรรมพื้นฐานห้าอย่างได้แก่ ให้เกียรติ ใจกว้าง จริใจ มุ่งมั่น เมตตา ทำอย่างนั้นนำไปสู่ *เหริน* ซึ่งผู้เขียนมองว่าจริยศาสตร์แบบขงจื๊อให้ความสำคัญกับการปฏิบัติต่อกันด้วยความจริงใจ ไม่ใช่การปฏิบัติต่อกันเพราะเห็นแก่ประโยชน์ที่ควรจะได้รับ จริยอยู่จริยศาสตร์แบบขงจื๊อบอกว่าเราอยากให้คนอื่นทำอย่างไรกับเรา เราก็ควรปฏิบัติอย่างนั้นกับเขา ข้อนี้มิใช่การบังคับว่าคู่สัมพันธ์จะต้องตอบแทนคืนมาอย่างที่เราให้เขาไปเสมอ เพียงแต่เราสามารถรู้สึกระหว่างคู่สัมพันธ์กันว่ามนุษย์มีความเอื้ออาทรต่อกันและกัน จริยศาสตร์ของขงจื๊อจึงมิได้มุ่งประโยชน์ของความเห็นแก่ตัว แต่มุ่งไปที่การตอบแทนกันและกัน ทว่าการปฏิบัติในหลักจริยศาสตร์ของขงจื๊อมิใช่การแสดงออกจากมโนสำนึกภายใต้จิตแห่งการรู้คิดโดยตัวมันเอง หากแต่เป็นการปฏิบัติเมื่อมนุษย์ถูกฝึกฝนและขัดเกลามาดีแล้ว ซึ่งก็คือมนุษย์ถูกขัดเกลามาผ่าน *หลี่* มาแล้วนั่นเอง

อย่างไรก็ตามดังที่ผู้เขียนได้อธิบายไปแล้ว การขัดเกลามาฝึกฝนมนุษย์ด้วย *หลี่* ของขงจื๊อ มิใช่การฝึกฝนในฐานะที่จารีตหรือ *หลี่* มีคุณค่าสมบูรณ์ในตัวมันเอง เพราะจารีตบางอย่างไม่นำมาซึ่งความมีมนุษยธรรมของมนุษย์ หากแต่เป็นการขัดเกลามาฝึกฝนในแง่ที่ว่าจารีตช่วยรักษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน เช่น จารีตระหว่างความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นสิ่งที่ดีที่ควรรักษาความสัมพันธ์นั้นเอาไว้ โดยเฉพาะเรื่องความกตัญญู แต่ขงจื๊อปฏิเสธการแสดงออกของความกตัญญูตามจารีตที่ขาดการพิจารณาไตร่ตรอง เพราะความกตัญญูต้องแสดงออกด้วยสำนึกไตร่ตรอง มิใช่แสดงออกด้วยเพราะจารีตบังคับให้ทำ ดังนั้นการปฏิบัติตามจารีตต้องมีให้จารีตครอบงำ ทั้งนี้ก็เพราะว่าขงจื๊อใส่ใจกับความรู้และการฝึกฝนมนุษย์ในแง่ที่ว่า มนุษย์จะต้องรู้จักปรับความรู้เก่าให้เข้ากับความรู้ใหม่และสมสมัยมากที่สุด ดังนั้นการรักษาจารีตจึงมิใช่สาระสำคัญโดยตัวของจารีต

² กระนั้นก็มีนักปรัชญาจีนร่วมสมัยคนสำคัญก็คือ หลี่เจ้อฮั่ว ที่กล่าวว่าปรัชญาจีนคลาสสิกแบบขงจื๊อมีข้อบกพร่อง นั่นคือขงจื๊อไม่แยกระหว่าง จิต กับ วัตถุ จึงทำให้ปรัชญาของขงจื๊อมีความไม่ชัดเจน หลี่เจ้อฮั่วพยายามปรับแนวคิดของขงจื๊อโดยใช้แบบจากปรัชญาของค่านักรบเป็นกรอบในการอธิบายเพื่อให้ปรัชญาของขงจื๊อชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในที่นี้จะไม่ขออภิปรายเนื่องจากเกินกว่าขอบเขตของบทความนี้ สามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก Zehou, L. (1999). Subjectivity and “subjectality”: A response. *Philosophy East and West*, p. 174-183.

เอง แต่การรักษาจารีตจะเป็นไปเมื่อมนุษย์ฝึกฝนตนเองให้มีมนุษยธรรม แต่ทั้งนี้ก็พึงตระหนักว่าจารีตแบบขงจื๊อมีไขกฎเกณฑ์สัมบูรณ์ ผู้เขียนจึงเห็นว่า หลี่ หรือจารีตเป็นตัวกลางที่จะนำไปสู่ เหวิน หรือมนุษยธรรมอันเป็นการที่มนุษย์ถูกฝึกฝนขัดเกลามาดีแล้ว เพราะไม่มีหลี่มนุษย์ก็ไม่รู้จะใช้อะไรขัดเกลาตัวเอง ดังนั้น หลี่ จึงเป็นตัวขัดเกลามนุษย์ไปสู่ เหวิน ได้อย่างสมบูรณ์ นอกจากนี้ ริชาร์ด ฮัลโลเวย์ยังชี้ว่า

“มีแง่มุมหนึ่งของลัทธิขงจื๊อที่นำมันเข้ามาสู่อารมณ์แห่งศาสนา นั่นคือมุมมองต่อความตายและการเคารพนับถือบรรพบุรุษ แต่เราอาจตีความต่อได้ว่า นี่เป็นส่วนที่ต่อยอดมาจากปรัชญาของขงจื๊อ ซึ่งมองว่ามนุษย์เชื่อมโยงผูกพันกันในสังคม แม้ความตายก็มิอาจตัดขาดสายใยระหว่างเรา นั่นเป็นสาเหตุว่าทำไมในสังคมที่นับถือลัทธิขงจื๊อจึงไว้วางใจอย่างจริงจังและระลึกถึงผู้ตายอยู่เสมอ สำหรับขงจื๊อการเคารพนับถือบรรพบุรุษไม่ใช่เพียงไว้วางใจเมื่อพวกเขาจากไป คนตายไม่ได้สาบสูญ และเราไม่ได้ขาดการติดต่อกับพวกเขา แม้พวกเขาจะจากที่แห่งนี้ไปยังดินแดนไกลโพ้น แต่ก็ยังมีบทบาทในชีวิตของพวกเขาอยู่เสมอ เพียงเพราะเราไม่เห็นพวกเขา ไม่ได้หมายความว่าเราไม่คิดถึงพวกเขา ความอ่อนน้อมและความเคารพต่อผู้คนแม้พวกเขาจะตายไปแล้วคือสัญลักษณ์ของลัทธิขงจื๊อ” (ริชาร์ด ฮัลโลเวย์, 2560, น. 124)

จะเห็นว่าสำหรับฮัลโลเวย์แล้ว ปรัชญาของขงจื๊ออยู่ที่การแสดงออกซึ่งความเคารพระหว่างคู่สัมพันธ์กัน การแสดงออกนี้ นำไปสู่ความหมายของความเป็นมนุษย์เพราะมันคือรากฐานสำคัญของสังคมที่ยึดถือเอาปรัชญาขงจื๊อเป็นหลักปฏิบัติ นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่าแม้บุคคลที่เราเคารพได้ตายจากโลกนี้ไปแล้ว ความเคารพก็หาได้สูญสิ้นไปด้วย ดังนั้นความเคารพแบบขงจื๊อจึงมีอยู่อย่างถาวรวิสัย สำหรับผู้เขียน การที่ความเคารพที่เรามีต่อผู้ที่เราเคารพมีอยู่อย่างถาวรวิสัยเช่นนี้มันชี้ให้เห็นว่า ผู้ยึดถือปรัชญาขงจื๊อเป็นหลักปฏิบัตินั้นให้ความสำคัญกับจิตและกายไม่ต่างกัน ในแง่นี้นักวิชาการส่วนใหญ่จึงมองว่าปรัชญาของขงจื๊อไม่ได้มีลักษณะเป็นทวินิยม (Dualism) และอาจถูกโต้แย้งได้ว่าการไม่แยกกันอย่างชัดเจนระหว่างจิตกับกายนั้น ทำให้ปรัชญาของขงจื๊อไม่อาจตอบปัญหาปรัชญาได้อย่างกระจ่างชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปรัชญาตะวันตกที่มีลักษณะเป็นทวินิยมอย่างเช่นปรัชญาของค่าน้ำที่มีการแยกระหว่างจิตกับวัตถุอย่างชัดเจน การแยกระหว่างจิตกับกายของค่าน้ำทำให้เราพิจารณาว่า จิตนั้นอยู่เหนือกาย และจิตมีความสามารถในการเข้าถึงเหตุผลได้ ในขณะที่กายเต็มไปด้วยการรับรู้ผัสสะอารมณ์ และการมองว่าจิตกับกายแยกกันอย่างนี้จึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าเหตุผลอยู่เหนืออารมณ์ทั้งหลาย จุดเด่นของปรัชญาตะวันตกอยู่ที่ตรงนี้ เพราะคุณค่าทางจริยธรรมที่มาจากการพิจารณาเชิงอภิปรัชญาดังกล่าวได้แยกเอาอารมณ์ความรู้สึกออกไปเหลือเพียงเหตุผลบริสุทธิ์อย่างเดียว และทำให้มนุษย์รับรู้ถึงคุณค่าทางจริยธรรมได้อย่างถูกต้องชัดเจนและไม่ปะปนกับอารมณ์ความรู้สึกทั้งหลาย ในทางกลับกันระบบปรัชญาที่ไม่ได้แยกระหว่างจิตกับกายโดยเฉพาะปรัชญาของขงจื๊อย่อมถูกโต้แย้งเป็นธรรมดาว่าขงจื๊อไม่แยกกันอย่างชัดเจนระหว่างอารมณ์ความรู้สึกกับเหตุผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ขงจื๊อนำเอาเรื่องความโสโครกมาเป็นคำอธิบายเกี่ยวกับความกตัญญูและเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติเพราะมีคุณค่าในทางศีลธรรมนั้นย่อมทำให้ปรัชญาของขงจื๊อไม่ได้ยกย่องเหตุผลเป็นมาตรวัดคุณค่าทางจริยธรรม ในแง่นี้จึงเกิดคำถามตามมาว่าปรัชญาศีลธรรมของขงจื๊อวางอยู่บนฐานของอารมณ์ความรู้สึกมากกว่าเหตุผลใช่หรือไม่ การตอบคำถามเรื่องดังกล่าวบนฐานคิดของขงจื๊ออาจพิจารณาได้จาก เหวิน หรือมนุษยธรรมของขงจื๊อ

หากเรากลับไปพิจารณา เหวิน หรือมนุษยธรรมของขงจื๊อ ซึ่งเป็นรากฐานทางจริยศาสตร์เราจะเห็นได้ว่า ระบบจริยศาสตร์ของขงจื๊อมองว่ามนุษย์มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วมีความสามารถทางเหตุผลได้อย่างทันที หากแต่มนุษย์ต้องได้รับการเลี้ยงดูอบรมด้วยจารีต ราชู ศาตราวุธ (2547, น. 138-170) อธิบายไว้ว่า “มนุษย์ในทัศนะของขงจื๊อมิใช่ปัจเจกชนที่เดียวดายและยังความรู้สึกของตนไว้ภายใต้ร่างกายของตนเองเท่านั้น

หากแต่มนุษย์คือภาวะสัมพันธ์ในชุมชนที่สามารถรับรู้ร่วมทุกข์กับผู้อื่นได้ ขงจื๊อมองว่าความโศกเศร้าคือ ศักยภาพที่แฝงอยู่ในตัวของมนุษย์อยู่แล้ว อารมณ์โศกเศร้าของมนุษย์เพียงถูกปลุกให้ตื่นด้วยชนบจาริตทั้งในเชิงสัญลักษณ์และหน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อลูกด้วยความเอื้ออาทรเท่านั้น” จริ่งอยู่ขงจื๊อได้แยกอารมณ์กับเหตุผลออกจากกันในการอธิบายคุณค่าทางจริยธรรม แต่เราจะเห็นว่าสำหรับขงจื๊อแล้วอารมณ์ที่ดำรงอยู่ในฐานะของศีลธรรมนั้นเป็นรูปสัญลักษณ์ที่ถูกก่อตัวขึ้นภายหลังจากจาริต ซึ่งจาริตเป็นเสมือนการปลุกให้ตื่นในสภาวะศักยภาพที่มีอยู่ในมนุษย์ให้ศักยภาพนั้นปรากฏขึ้น ดังนั้นจึงไม่ถูกต้องนักที่จะกล่าวว่าขงจื๊อประเมินคุณค่าทางศีลธรรมของมนุษย์ผ่านอารมณ์ความรู้สึกโดยละเอียดเหตุผล เพราะที่จริงแล้วขงจื๊อนั้นย้ำว่ามนุษย์ควรพิจารณาไตร่ตรองปรับปรุงแบบของจาริตให้เหมาะสมเพื่อพัฒนาขัดเกลิตตนเองไปสู่ความมีมนุษยธรรม ดังนั้นก่อนที่จะนำจาริตมาใช้ขัดเกลิตมนุษย์นั้นมนุษย์ต้องเป็นผู้มีความรู้ตามที่ขงจื๊อเสนอเอาไว้เสียก่อน และรู้จักปรับความรู้นั้นด้วย ในแง่นี้อารมณ์ความรู้สึกที่ขงจื๊อฝากให้เราแสดงออกให้เหมาะสมกับสถานการณ์ โดยเฉพาะความโศกเศร้าเสียใจนั้น จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากจาริต และจาริตก็พัฒนามาจากความรู้ที่ถูกปรับให้เหมาะสมแล้ว ซึ่งก็จะนำไปสู่การพัฒนามนุษย์สู่ *เหริน* ต่อไป ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือข้อวิพากษ์ที่ว่าปรัชญาของขงจื๊อมีความบกพร่องในเรื่องของการไม่แยกระหว่างอารมณ์ความรู้สึกออกจากเหตุผลเชิงศีลธรรม นั้นผู้เขียนเห็นว่าอาจวิพากษ์เรื่องดังกล่าวได้บนฐานของปรัชญาตะวันตก แต่ทว่าหากมองไปที่พื้นฐานทางจริยศาสตร์ของขงจื๊อเป็นสำคัญแล้วจะพบว่าปรัชญาของขงจื๊อได้จัดวางอารมณ์ความรู้สึกกับคุณค่าทางศีลธรรมไว้อย่างชัดเจน ผ่านการอธิบายเรื่องจาริตกับมนุษยธรรม เพราะมนุษยธรรมมิใช่การบังคับให้แสดงออกแต่เป็นการแสดงออกโดยจาริตนั่นเอง ดังนั้นการนำเอาจริยศาสตร์แบบตะวันตกมามองผ่านจริยศาสตร์ของขงจื๊อย่อมเป็นเรื่องที่มีข้อจำกัดอย่างมาก นอกจากขงจื๊อจะอธิบายมนุษยธรรมที่เชื่อมร้อยคนในสังคมด้วยกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสร้างความสัมพันธ์ผ่านจาริตภายในครอบครัวแล้วนั้น ขงจื๊อได้ขยายออกไปสู่สังคมด้วย และในแง่ *เหริน* ของขงจื๊อจึงมิได้จำกัดขอบเขตเพียงอยู่แต่ในความสัมพันธ์ระดับปฐมภูมิเท่านั้น หากแต่ขยายออกไปสู่ระดับสังคมหรือเรียกว่าเป็นการก่อตัวขึ้นของระบบปรัชญาสังคมของขงจื๊อเอง ต่อไปจะพิจารณาปรัชญาสังคมของขงจื๊อเพื่อชี้ให้เห็นว่ามโนทัศน์ทางสังคมของขงจื๊อวางอยู่บนรากฐานทางความคิดของจริยศาสตร์ของขงจื๊ออย่างไร

ปรัชญาของขงจื๊อสะท้อนมุมมองทางสังคมอย่างไร

1) *หลี่* กับภาพสะท้อนมุมมองทางสังคม

จากที่ได้อภิปรายมาแล้วเกี่ยวกับ *หลี่* และ *เหริน* ของขงจื๊อ เราจะเห็นได้ว่าทั้งสองอย่างมีความสัมพันธ์กัน อาจกล่าวได้ว่า *หลี่* คือสิ่งที่ทำให้ *เหริน* ปรากฏชัดแจ้งขึ้นก็ได้ ซึ่งสำหรับขงจื๊อแล้วการทำ *เหริน* ให้ปรากฏนั้นมีได้เป็นเพียงสิ่งที่จำกัดอยู่ภายในมนุษย์ในฐานะปัจเจกเพียงผู้เดียวเท่านั้น มนุษย์ต้องสร้างมนุษยธรรมผ่านการสร้างความสัมพันธ์ทางศีลธรรมต่อผู้อื่นด้วย ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงการขยายขอบเขตการอธิบายปรัชญาของขงจื๊อมาสู่ปรัชญาสังคม กระนั้นก็คตินักวิชาการส่วนใหญ่ตีความว่าปรัชญาของขงจื๊อปฏิเสธสิทธิในการเลือกเชิงศีลธรรมของการใช้ชีวิตของปัจเจกบุคคล ในทางกลับกันปรัชญาของขงจื๊อก็มิได้ปฏิเสธสิทธิในการเลือก แต่การเลือกวางอยู่บนฐานของการสร้างปฏิสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์ การเลือกในปรัชญาของขงจื๊อจึงมิใช่ระดับปัจเจก แต่เป็นระดับสังคมที่พิจารณาว่าอะไรคือสิ่งที่ “ควร” เลือกกระทำ อะไรคือสิ่งที่ “ไม่ควร” เลือกกระทำ การเลือกดังกล่าวนี้อถือว่าเป็นจริยธรรมในระดับสังคม

นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่าในปรัชญาของขงจื๊อ ได้พัฒนาแนวคิดพื้นฐานว่าด้วย *หลี่* กับ *เหริน* ให้เข้าไปสู่ปรัชญาสังคม โดยขงจื๊อเริ่มต้นจากจาริตพื้นฐานว่าด้วยความกตัญญู อันแสดงถึงความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ทว่าความสัมพันธ์ภายในครอบครัวไม่ได้เชื่อมโยงมาจากความกตัญญูเพียงอย่างเดียว แต่มันยังแผ่ฝังไปด้วย

ลักษณะของการต่างตอบแทนภายในนั้นด้วย ขงจื๊อเห็นว่าจารีตในข้อนี้เป็นพื้นฐานของสังคมการเมือง กล่าวคือ จารีตข้อนี้นอกจากจะก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวมันยังจะนำไปสู่การก่อให้เกิดความสัมพันธ์ของ มนุษย์ในระดับสังคมด้วย กระนั้นก็ดีขงจื๊อมิได้หมายความว่าหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดาจะกลมกลืนกับ หน้าที่ต่อรัฐเสมอไป ในหลุนอวี่ 13:18 มีบันทึกเอาไว้ว่า เช่กงกล่าวโอ้อวดขงจื๊อว่าในรัฐของตนมีพลเมืองที่ ซื่อสัตย์ เมื่อบิดาขโมยแกะ บุตรจะไปเป็นพยานในศาล ขงจื๊อได้ยืนยันดังนั้นตอบกลับว่า “ในแคว้นของข้า คนตรง จะต่างออกไป บิดาจะซ่อนความผิดของบุตร บุตรจะซ่อนความผิดของบิดา ความตรงดำรงอยู่ ณ ใจกลาง พฤติกรรมเหล่านี้แล้ว” สุวรรณ สถาอานันท์ (2556, น. 88) อธิบายว่า “คำตอบของขงจื๊อในที่นี้คงมิใช่การให้อภัยหรือสนับสนุนการขโมย และมีใช่การเชิดชูคุณธรรมแห่งการปกปิดความผิดระหว่างบิดา-บุตร แต่น่าจะเป็นข้อพิจารณาว่ารากฐานแห่งระเบียบสังคมมิใช่อะไรที่กฎหมายหรืออำนาจรัฐเป็นใหญ่ แต่อยู่ที่ความสัมพันธ์ที่ “ซื่อสัตย์” ระหว่างบิดา-บุตร ซึ่งเป็นการสืบต่อชีวิตทางสายเลือดและพันธะระหว่างวัย และเป็นข้อผูกพันชั่วอายุคนซึ่งย่อมสืบเนื่องมาจากอดีต ปัจจุบันสู่อนาคตของระเบียบสังคมด้วย หากความสัมพันธ์ตรงนี้ขาดสะบั้นลง อาจไม่มีสังคมมนุษย์เหลือไว้ให้อำนาจรัฐจัดการควบคุมตามกฎหมาย” ดังนั้นแล้วเราจะเห็นว่าความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวเป็นรากฐานทางปรัชญาสังคมของขงจื๊อ และขงจื๊อได้ชี้ว่าความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวภายใต้ความกตัญญูเช่นนี้คือรากฐานของการปกครอง ในหลุนอวี่ 2:21 มีคนถามขงจื๊อว่า เหตุใดจึงไม่รับราชการ ขงจื๊อกล่าวตอบว่า หากมีความกตัญญูเท่ากับมีส่วนร่วมในการปกครองแล้ว กล่าวคือสำหรับขงจื๊อแล้วหากรากฐานในระดับครอบครัวซึ่งเป็นการปฏิบัติตามจารีตเพื่อแสดงถึงความมีมนุษยธรรมแล้ว ผลที่ตามมาคือในระดับสังคมก็จะก่อให้เกิดความเข้มแข็งของสังคมได้ เมื่อทุกคนตระหนักรู้ในหน้าที่ตามจารีตแล้ว ไชร์ สังคมก็จะถูกจัดระเบียบไปในตัวมันเอง กฎหมายจึงไม่ใช่สิ่งที่จำเป็นสำหรับขงจื๊อ

ทว่าสังคมร่วมสมัยของขงจื๊อเป็นสังคมซึ่งอยู่ภายใต้บรรยากาศแห่งความวุ่นวายทางสังคมการเมือง มนุษย์อยู่ห่างไกลจากความมีมนุษยธรรม ดังนั้นขงจื๊อจึงได้หยิบยกเอาจารีตหรือ หลี่ มาเป็นกรอบในการขัดเกลาดัดแต่งมนุษย์ให้เข้าใกล้กับแก่นของความเป็นมนุษย์หรือ เหวิน ให้มากยิ่งขึ้น ขงจื๊อให้เหตุผลว่าหากมนุษย์ตกอยู่ภายใต้ภาวะแห่งความไร้อารยะธรรมที่ขาดความเห็นอกเห็นใจ ขาดความเอื้ออาทรต่อกันแล้ว สังคมก็ไม่สามารถจะเข้มแข็งได้ และการใช้กฎหมายก็มิได้นำไปสู่ทางออกที่ดี ดังนั้นมนุษย์ต้องยอมที่จะได้รับการขัดเกล่าฝึกฝนเป็นสำคัญ นี่คือข้อจำกัดของการนำเอากฎหมายมาใช้ กฎหมายสำหรับขงจื๊อเป็นเพียงเครื่องมือ (Instrument) ในการปกครองเพื่อควบคุมประชาชนเท่านั้น กฎหมายมิได้มีหน้าที่ขัดเกลามนุษย์ให้สมบูรณ์พร้อมแต่อย่างใด กฎหมายมิได้มีความมุ่งหมายที่จะเข้าไปเป็นส่วนในการสร้างความละเอียดละออแห่งจิตใจและการกระทำของมนุษย์ได้ (Hansen, 2000, น. 64-65) ดังปรากฏในหลุนอวี่ว่า

“1. ขงจื๊อกล่าวว่า “หากประชาชนถูกปกครองด้วยกฎหมายและการลงโทษ พวกเขาจะหลีกเลี่ยงการลงโทษและปราศจากความละอาย”

2. หากประชาชนถูกปกครองด้วยคุณธรรมและจารีต พวกเขาจะมีความละอายและเป็นคนดีด้วย” (หลุนอวี่ 2:3)

จะเห็นว่าสำหรับขงจื๊อแล้วเขาเชื่อว่า กฎหมายเป็นเพียงมาตรการที่ไม่ได้ก่อให้เกิดการขัดปัญหาอย่างยั่งยืน ในทางกลับกันมันเป็นเพียงเครื่องมือสร้างความหวาดกลัวให้กับผู้คนในสังคมเท่านั้น ซึ่งท้ายที่สุดเขาก็เลือกที่จะหลีกเลี่ยงกฎหมายที่จะลงโทษเหล่านั้นด้วยความกลัว ดังนั้นสำหรับขงจื๊อแล้วกฎหมายจึงไม่ได้มีลักษณะเช่นเดียวกับที่นักปรัชญาสายเสรีนิยมฝ่ายสิทธิตามธรรมชาติเสนอ เพราะกฎหมายในฝ่ายสิทธิตามธรรมชาติ เช่น ฮ็อบบส์ และรูสโซเสนอนั้น มองว่ากฎหมายก่อให้เกิดสังคมการเมืองขึ้น และยังเป็นสถาบันทางสังคมที่ทำให้คนอยู่ในสังคมด้วยกันอย่างสันติสุข จริงอยู่นักปรัชญาการเมืองทั้งโลกเห็นพ้องต้องกันว่ากฎหมายเป็นเพียงเครื่องมือ ซึ่งก็รวมถึงขงจื๊อด้วย แต่ข้อแตกต่างประการสำคัญอยู่ที่ว่าขงจื๊อไม่ได้ให้

ความสำคัญกับเครื่องมือดังกล่าว ในขณะที่นักปรัชญาในฝ่ายเสรีนิยมให้ความสำคัญกับกฎหมาย แนวคิดดังกล่าวของขงจื้อสะท้อนบริบททางสังคมที่เรียกร้องให้ใช้กฎหมายเรื่องโทษประหารชีวิตได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ในสังคมที่เรียกร้องให้มีโทษประหารชีวิตนั้น ต่างก็มองว่ากฎหมายสามารถที่จะขัดเกลามนุษย์ให้เป็นคนดีได้ เพราะกฎหมายเรื่องโทษประหารก่อให้เกิดความเกรงกลัวต่อบทลงโทษที่จะเกิดขึ้นต่อการกระทำหนึ่ง ๆ กระนั้นก็ดีแม้ว่ามีกฎหมายที่บัญญัติโทษประหารไว้อย่างชัดเจน แต่ปัญหาอาชญากรรมก็ได้ลดลงเลย ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่ากฎหมายมิได้มีความสำคัญที่จะขัดเกลามนุษย์ได้ ทั้งนี้เราต้องไม่ลืมไปว่าแม้จะไม่มีโทษประหารแต่เราต้องมีกฎหมายอื่นๆ รองรับบทบัญญัติของการลงโทษอยู่ดี ทว่าสำหรับขงจื้อเขาเชื่อว่าเมื่อกล่าวถึงกฎหมายอย่างไรแล้วมันก็ไม่สามารถใช้ขัดเกลาก่อให้เกิดการแก้ปัญหาอย่างยั่งยืนได้ เขาจึงปฏิเสธที่จะให้มีกฎหมายใดๆ การปฏิเสธโทษประหารของขงจื้อแม้จะเป็นจุดตัดระหว่างปรัชญาเสรีนิยมที่มองว่า สิทธิ และเสรีภาพในความเป็นมนุษย์คือสิ่งสำคัญก็ตาม แต่แนวคิดของขงจื้อกับนักปรัชญาเสรีนิยมวางอยู่บนฐานคิดคนละอย่างกัน กล่าวคือขงจื้อปฏิเสธเพราะไม่เห็นคุณค่าของกฎหมายที่จะแก้ปัญหาสังคมได้ ในขณะที่นักปรัชญาสายเสรีนิยมปฏิเสธโทษประหารเพราะให้ความสำคัญกับสิทธิในการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ และนักปรัชญาสายเสรีนิยมก็เสนอให้มีการลงโทษในรูปแบบอื่นแทน แต่ขงจื้อไม่เสนอให้มีการลงโทษด้วยบัญญัติทางกฎหมาย และนี่เองอาจทำให้ปรัชญาของขงจื้อมีความไม่ชัดเจน คำถามคือขงจื้อให้เหตุผลอย่างไรรองรับข้อเสนอการปฏิเสธกฎหมาย?

จากหลุนอวี่ 2:3 ขงจื้อเน้นว่าเมื่อกฎหมายใช้ไม่ได้ สิ่งที่จะช่วยขัดเกลและเป็นพื้นฐานของสังคมได้ก็คงไม่ใช่เงินไดนอกเสียจากสิ่งที่เรียกว่าจารีตหรือ 礼 (หลี่) ทั้งนี้ก็เพราะว่าขงจื้อพูดถึงเรื่องการเมืองโดยมีแกนกลางอยู่ที่จารีตซึ่งมีความหมายเฉพาะ ในขณะที่เสรีนิยมของตะวันตกให้ความสำคัญอยู่ที่เรื่องรัฐ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับรัฐ นักวิชาการจีนสองคนคือ เดวิด ฮอลล์ และโรเจอร์ เอ็มส์ ชี้ว่า จารีตคือการเล่นบทบาททางสังคมและแบบประเพณีทางสังคม ผ่านรูปแบบความสัมพันธ์ที่ได้รับการกำหนดไว้ในบางลักษณะ การปฏิบัติตามจารีตในแง่หนึ่งคือการหลอมรวมตนเองเข้าไปเป็นส่วนเดียวกับสังคม ดังนั้นผู้ร่วมในจารีตถูกหล่อหลอมขัดเกลโดยจารีตนั่นเอง ในขณะที่เดียวกันการเข้าไปมีส่วนร่วมกับการจารีตนั้นก็ทำให้เกิดผลบางอย่างต่อลักษณะของแบบประเพณีนั้นด้วย (Hall, & Ames, 1998, pp. 270-271) ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่าง “จารีต” กับสมาชิกของสังคมในทัศนะของขงจื้อจึงเป็นไปในลักษณะอันมีพลวัตร ไม่ใช่เป็นการปฏิบัติตามแบบแผนพฤติกรรมอย่างตายตัว “จารีต” มิมีติของการสร้างสรรค์อยู่ กล่าวคือมีลักษณะของการปลูกเร้าและส่งเสริมให้กระทำมากกว่าการเป็นข้อห้าม “จารีต” จะมีความหมายได้ก็ต่อเมื่อมีผู้กระทำซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายมีลักษณะเฉพาะในแต่ละสถานภาพบุคคล ในแง่ “จารีต” อำนวยความสะดวกให้แก่ความแตกต่างเหล่านั้น ดังนั้นจารีตจึงเป็นที่บำรุงเลี้ยงความสำคัญในเชิงวัฒนธรรมของแต่ละบุคคลให้เป็นตัวตนออกมา (พุดวิทย์ บุณนาค, 2547, น. 173) แล้วมนุษย์ต่างก็สร้างความสัมพันธ์อันดีผ่านจารีตนี้ ซึ่งเป็นการแสวงหาความสอดคล้องกลมกลืนระหว่างบุคคล มากกว่าที่จะเป็นการทำให้ผู้อื่นเห็นพ้องตามด้วย รวมถึงการมองปัญหาจากทุกฝ่ายอย่างไม่ยึดเอาทัศนะของตนเป็นศูนย์กลาง ในเมื่อ “จารีต” ช่วยสร้างความเป็นตัวตนและความสำคัญของบุคคลขึ้นอย่างประสานกลมกลืน สังคมที่สมบูรณ์ตามคำอธิบายนี้จึงสามารถที่จะมีการจัดระเบียบของตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพากฎหมายที่มีการกำหนดบทลงโทษ (Hall, & Ames, 1998, น. 272) นั่นหมายความว่าความสัมพันธ์ของสมาชิกแต่ละคนของสังคมแห่งจารีตดังกล่าวไม่ใช่ความสัมพันธ์ในเชิง “อำนาจ” ที่ทำให้เกิดความตึงเครียดระหว่างหน่วยต่างๆ ของสังคม หากแต่เป็นความสัมพันธ์ในเชิง “พลังสร้างสรรค์” กล่าวคือการขัดเกลากันซึ่งกันและกันเท่านั้น

จากการพิจารณาการอ้างเหตุผลในปรัชญาของขงจื้อข้างต้น เราอาจจะพิจารณาในทางสังคมได้ว่า ถ้าขงจื้อให้ความสำคัญกับสิ่งที่สามารถขัดเกลามนุษย์ได้หรือก็คือจารีตนั้น เท่ากับว่าขงจื้อมองว่าจารีตสามารถ

ควบคุมสังคมทั้งหมดได้ อย่างไรก็ตามข้ออ้างนี้ผู้เขียนไม่เห็นด้วย เพราะจารีตของสังคมไม่ได้เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงผู้คนเข้าหากันอย่างที่ขงจื๊อกล่าวเสมอไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยที่จารีตมีลักษณะเป็นขตินิยมทางวัฒนธรรม ที่ผูกโยงกับพุทธศาสนาแห่งรัฐเป็นสำคัญ ซึ่งการนำเอาศีลธรรมทางพุทธศาสนามาวางรากฐานให้กับสังคมไทยนั้น ถูกปลูกฝังมาเป็นเวลาอย่างยาวนานเสมือนหนึ่งว่าพุทธศาสนาคือระบบจารีตที่ดีงามที่สุด แต่ทว่าภายใต้รัฐสมัยใหม่ การวางรากฐานทางสังคมบนพื้นฐานจารีตแบบที่รัฐต้องการผ่านพุทธศาสนากลับเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องเหมาะสมเท่าใดนัก เพราะพื้นที่ทางสังคมมิได้จำกัดเฉพาะศาสนาใดศาสนาหนึ่ง หากแต่จารีตที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางประเพณีต้องมีหลากหลายตามศาสนาและความเชื่อนั้นๆ ด้วย ดังนั้นแล้วกรอบคิดทางสังคมเรื่องการปฏิเสธกฎหมายแล้วเสนอให้ใช้จารีตแทนของขงจื๊อจึงไม่อาจนำมาใช้ได้ในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายได้อย่างสังคมไทย

กระนั้นก็ดี อีกแง่หนึ่งหากเราตีความคำว่า *หลี่* หรือจารีตของขงจื๊อให้กว้างขึ้น กล่าวคือนิยามของจารีตที่ควรจะเป็นนั้น มิได้จำกัดอยู่เฉพาะกับประเพณีที่ผูกติดกับความเชื่อ หากแต่ *หลี่* เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตทางสังคมที่ทุกคนเข้าใจร่วมกัน เป็นบรรทัดฐานที่กำหนดให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติอย่างเข้มงวด โดยคนในสังคมนั้นถือว่าแบบแผนการปฏิบัติดังกล่าวเป็นสิ่งดีสั่งงาม ผู้ละเมิดเป็นคนผิดคนชั่ว เป็นต้น จารีตประเพณีจึงมีลักษณะเป็นข้อห้าม (มานิตย์ จุมปา, 2548, น. 5) จารีตนั้นวิวัฒนามาจากศีลธรรม ซึ่งศีลธรรมมีอยู่ในทุกสังคมมาแต่โบราณกาล และเป็นกฎเกณฑ์ควบคุมความประพฤติอย่างเดียวกับกฎหมายเช่นกัน แต่ก็มีความแตกต่างกับกฎหมายในหลาย ๆ ด้าน เช่น ศีลธรรมมีวัตถุประสงค์มุ่งเอาความสมบูรณ์ของจิตใจ เน้นมโนสำนึกเป็นหลัก ส่วนกฎหมายนั้นเน้นรักษาความสงบของส่วนรวมเป็นหลักผ่านข้อกำหนดกฎเกณฑ์ที่ค่อนข้างชัดเจน ซึ่งบางทีก็ไม่เกี่ยวข้องกับมโนสำนึก เช่น การคิดฟ้องร้องผู้อื่นอยู่ในใจ กฎหมายไม่ถือว่าผิด แต่ทางศีลธรรมถือว่าผิดเป็นความชั่ว อย่างไรก็ตาม ศีลธรรมกับกฎหมายนั้นก็มีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการแห่งกัน (มานิตย์ จุมปา, 2548, น. 17) ดังนั้น ในแง่นี้จารีตจึงเป็นกรอบของศีลธรรมที่กำกับการกระทำของมนุษย์ หากนิยามจารีตเช่นนี้ เราสามารถที่จะนำเอาจารีตมาเป็นกรอบการมองสังคมอีกอย่างหนึ่งที่น่าสนใจ กล่าวคือจารีตมิใช่เฉพาะจารีตที่แฝงฝังอยู่ในพิธีกรรม ความเชื่อ และวัฒนธรรมเท่านั้น แต่จารีตต้องกินความไปถึงจารีตหรือศีลธรรมที่หลายคนยอมรับร่วมกัน กล่าวคือจารีตนั้นต้องสอดคล้องกับข้อปฏิบัติร่วมกันของสังคมด้วย เช่น ข้อปฏิบัติทางศีลธรรมในสังคมประชาธิปไตย ก็มีจารีตในวิถีของประชาธิปไตยอยู่เช่นกัน

กล่าวได้ว่าในปรัชญาของขงจื๊อ จารีตจึงทำหน้าที่สมบูรณ์ในตัวเอง กล่าวคือจารีตเป็นกฎแห่งศีลธรรมที่มนุษย์ทุกคนรับรู้ร่วมกันที่สามารถนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมหรือ*เหวิน*ได้ เราจะเห็นว่าท้ายที่สุดแล้วหากจารีตหรือ*หลี่*ได้ทำหน้าที่ขัดเกลามนุษย์ผ่านวัฒนธรรมอันดีงามของสังคม มนุษย์ก็จะสามารถเข้าสู่ความเป็นมนุษย์อันสมบูรณ์ในโลกนี้ได้ อาจมีผู้วิจารณ์ว่าการนำจารีตของขงจื๊อมาใช้ อาจทำให้สังคมไม่พัฒนาก้าวหน้าไปได้ เพราะติดกรอบของจารีตดั้งเดิม อย่างไรก็ตามผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับข้อโต้แย้งนี้เท่าใดนัก เพราะจารีตแบบขงจื๊อมิใช่จารีตที่ทุกคนต้องทำตามๆ กันมาและทำเหมือนกันกับที่บรรพบุรุษเคยทำมาก่อนแล้ว หากแต่จารีตของขงจื๊อคือวัฒนธรรมของสังคมที่ต้องปรับให้เข้ากันกับความสมสมัยมากที่สุด ขงจื๊อจึงเน้นย้ำว่าจารีตจะต้องผ่านการขบคิดและปรับเปลี่ยนเรียนรู้อยู่เสมอ หากเชื่อและทำตามโดยขาดการไตร่ตรองก็มีถือว่าเป็นจารีตที่ดี นอกจากนี้จารีตของขงจื๊อยังเป็นการเชื่อมโยงระหว่างเหตุผลกับอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี ผู้เขียนเห็นว่าในปรัชญาของขงจื๊อ มนุษย์เรามีอาจแยกขาดจากกันได้อย่างชัดเจนระหว่างเหตุผลกับอารมณ์ความรู้สึก ทั้งนี้ก็เพราะว่ามนุษย์มิได้เป็นเพียงวัตถุนับถือจิตสำนึกแต่มนุษย์มีเหตุผลที่ถูกกำกับไว้ด้วยจารีตที่งดงามต่างหาก เหตุผลสำคัญดังกล่าวจึงทำให้ขงจื๊อเชื่อว่ากฎหมายไม่สำคัญเท่ากับจารีตนั่นเอง

2) เหริน กับภาพสะท้อนมุมมองทางสังคม

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า เहरิน หรือมนุษยธรรมในปรัชญาของขงจื๊อนั้นสื่อถึงภาวะความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์ การที่ เहरิน ในภาษาจีนสื่อถึงภาวะระหว่างมนุษย์นั้นมาจากคำว่า คน (人) กับคำว่า ความสัมพันธ์, ระหว่าง (—) เมื่อรวมกันแล้วเป็นคำว่า เहरิน (仁) ซึ่งก็คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ (สุวรรณ สภาอานันท์, 2562, น. 102) เมื่อกล่าวถึง เहरิน หรือมนุษยธรรมนั้นเราไม่สามารถแยกขาดจาก หลี่ หรือจารีตได้เพราะทั้งสองอย่างนี้ต่างก็สนับสนุนซึ่งกันและกัน ทว่าหากจะกล่าวลงมาในมุมมองที่แคบลงเฉพาะ เहरิน หรือมนุษยธรรมนั้น ก็จะต้องเริ่มจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในฐานะของปัจเจกแล้วจึงขยายไปสู่ในระดับสังคมต่อไป

เหริน หมายถึงความเมตตากรุณา เป็นคำที่ใช้อยู่แล้วโดยทั่วไปในสมัยขงจื๊อ เป็นคุณธรรมเฉพาะระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง แต่ขงจื๊อได้ปรับเปลี่ยนความหมายใหม่ให้เป็นคุณธรรมพื้นฐานครอบคลุมถึงคุณธรรมทั้งหมดที่แสดงความรักความอาทรต่อความเป็นอยู่ของผู้อื่นทั้งในครอบครัวและชุมชน เป็นความรักความอาทรต่อบุคคลเหล่านี้ในฐานะที่เป็นมนุษย์ เहरิน จึงแปลเป็นไทยได้ว่า “มนุษยธรรม” ในบางครั้งเหรินก็มีความหมายเฉพาะ คือ เป็นอารมณ์รักและความอาทรที่มีต่อพ่อแม่ พี่น้อง หรือเพื่อน เป็นต้น (ศรัญญา อรุณขจรศักดิ์, 2554, ออนไลน์) การมี เहरิน คือการรักในมนุษย์ ซึ่งการรักในมนุษย์นี้เป็นเครื่องแสดงความเมตตาอาทรระหว่างมนุษย์ ซึ่งในที่สุดแล้วพัฒนามาจากความผูกพันสนิทซึ่งระหว่างบิดามารดากับบุตรหลานเป็นเบื้องต้น ตั้งแต่ชีวิตในวัยเยาว์ ในหลุนอื๋อมีบทสนทนาหลายตอนที่แสดงความสัมพันธ์อันอาทรห่วงใยระหว่างบิดามารดา และบุตร ซึ่งเชื่อมโยงกับความกตัญญู และในที่สุดความกตัญญูนั้นเองก็เป็นรากฐานแห่งมนุษยธรรม (สุวรรณ สภาอานันท์, 2562, น. 109) ในหลุนอื๋อตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า

“ในขณะที่ผ่านฉีกกำลังขับรถม้าให้อาจารย์ อาจารย์เล่าให้ฟังว่า “เมื่อก่อนเราเรื่องความกตัญญู เราก็ตอบว่า อย่าขัดขึ้น” (หลุนอื๋อ 2:5:2)

ผ่านฉีกถามว่า “ที่กล่าวเช่นนั้นอาจารย์หมายความว่าอย่างไร” อาจารย์ตอบว่า “เมื่อบิดามารดายังมีชีวิตอยู่ก็รับใช้ท่านตามขนบจารีต เมื่อท่านสิ้นแล้วก็ทำพิธีตามธรรมเนียมและฝังศพให้ด้วยประเพณี” (หลุนอื๋อ 2:5:3)

กระนั้นก็ตามในหลุนอื๋ออีกบทหนึ่งขงจื๊อเน้นย้ำไว้ว่า

“จื่อโย่วถามถึงความกตัญญู อาจารย์ตอบว่า “สมัยนี้ความกตัญญูหมายถึงการเลี้ยงดูบิดามารดา แต่เราก็เลี้ยงดูม้าและสุนัขด้วยมิใช่หรือ ถ้าขาดความเคารพแล้ว จะมีอะไรเพื่อแยกแยะการเลี้ยงดูแบบหนึ่งออกจากอีกแบบหนึ่งเล่า” (หลุนอื๋อ 2:7)

จากหลุนอื๋อที่ผู้เขียนได้ยกมาข้างต้นจะเห็นว่าขงจื๊อได้อธิบายถึงความกตัญญูไว้ค่อนข้างชัดเจนในนิยามของเขา โดยเริ่มจากความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวที่นำไปสู่การก่อเกิดความกตัญญู ในเบื้องต้นขงจื๊อได้ชี้ให้เห็นว่า ความกตัญญูก็คือการรู้จักตอบแทน เลี้ยงดู บุพการีในตอนที่ยังมีชีวิตอยู่ และกระทำตามจารีตพิธีกรรมเมื่อท่านได้เสียชีวิตไป เราอาจจะอธิบายปรัชญาของขงจื๊อได้ว่า ขงจื๊อชี้ว่าการเลี้ยงดู รับผิดชอบ คือการแสดงถึงความกตัญญู ทว่าขงจื๊อยังได้เน้นย้ำอีกคร่าวๆ ลำพังเพียงแค่การเลี้ยงดูคนมิใช่การแสดงออกถึงความกตัญญู เพราะเราก็เลี้ยงสัตว์อื่นด้วยเช่นกัน การเลี้ยงดูจึงมีอาจบอกได้ว่ากตัญญูหรือไม่ เช่น นาย A เลี้ยงดูแม่เพราะเห็นว่าคนส่วนใหญ่มักทำมาเป็นประเพณีเลยต้องทำ แต่ไม่ได้เห็นว่าการเลี้ยงดูเป็นสิ่งที่ควรทำและมีคุณค่าในตัวเอง ส่วนนาย B เห็นว่าการเลี้ยงดูพ่อแม่เป็นสิ่งที่ควรทำโดยไม่ต้องมีการบอกว่าจะต้องทำ แต่เราควรทำเพราะเรารู้ว่ามีคุณค่าในตัวเอง และมันเกิดจากจิตสำนึกที่มนุษย์ตระหนักรู้เองว่าการเลี้ยงดูต้องเกิดขึ้นกับพ่อแม่ที่เคยเลี้ยงดูเรามาก่อน อันแสดงถึงการต่างตอบแทนที่ต่างฝ่ายต่างมิได้บังคับ ทว่าในความ

เป็นจริงการเลี้ยงดูพ่อแม่ที่เราเข้าใจในความหมายใดกันแน่ ต่อคำถามนี้เราอาจพิจารณาได้จากสภาวะการณ์ทางสังคมที่ปรากฏขึ้น โดยเฉพาะในสังคมชนชั้นอย่างสังคมไทยที่ต่างพากันประณามหยามเหยียดบุคคลที่ไม่มีเวลาดูแลใส่ใจพ่อแม่ ว่าเป็นคนไม่มีความกตัญญู ดังนั้นความกตัญญูแบบไทยจึงเป็นความกตัญญูแบบ A คือ กตัญญูเพียงเพราะคนส่วนใหญ่กระทำตามกันมาเลยต้องทำสืบทอดกันมา เพราะถ้าไม่ทำแล้วก็จะถูกประณามว่าเป็นคนอกตัญญู นั่นหมายความว่าเรามีได้เข้าใจว่าความกตัญญูเกิดขึ้นจากเบี่ยงลัดของความกตัญญูในตัวมันเองจริงๆ หากแต่กระทำตามเพราะคนส่วนใหญ่กระทำเท่านั้น ถ้าเป็นเช่นนั้นความกตัญญูที่เกิดจากการเลี้ยงดูพ่อแม่ตามประเพณีก็คงมีต่างไปจากการเลี้ยงมาและสุนัข ซึ่งก็ดูเหมือนว่าความเข้าใจเช่นนี้ปรากฏขึ้นในสังคมปัจจุบัน ที่มักจะแสดงถึงความกตัญญูผ่านการเลี้ยงดูที่ไม่ได้เข้าใจว่ามันมีคุณค่าอะไรที่แยกแยะว่ามนุษย์ควรมีในฐานะมันเป็นมนุษยธรรม

ด้วยเหตุนี้ขงจื๊อจึงชี้ให้เห็นว่าลำพังกฎเกณฑ์ข้างต้นนั้นมิอาจบอกได้ว่าอะไรคือความกตัญญู หากการกระทำนั้นมิได้กระทำไปเพราะ “ความเคารพ” ซึ่งความเคารพในแบบของขงจื๊อมิได้จำกัดอยู่กับผู้ที่มีฐานะเป็นผู้ปกครองเป็นผู้ยิ่งใหญ่และผู้ควรเคารพเพียงฝ่ายเดียว แต่ในปรัชญาของขงจื๊อ ต่างฝ่ายต่างต้องแสดงออกถึงความรู้สึกเคารพกันและกัน กระนั้นก็ดีความเคารพคงมิใช่ประเด็นเดียวของการมีมนุษยธรรมหรือ *เหริน* ได้ เพราะอันที่จริงแล้วมนุษยธรรมครอบคลุมการมีศีลธรรมอื่นๆ ด้วย เช่น ผู้น้อยต้องเคารพผู้ใหญ่ และผู้ใหญ่ต้องอาทรผู้น้อยเป็นต้น ผู้เขียนเห็นว่านี่ก็คือการเคารพกันและกันปรัชญาของขงจื๊อและยังสอดคล้องกับ *เหริน* ในฐานะของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กล่าวได้ว่ามันโน้ตค้นของ *เหริน* หรือมนุษยธรรมของขงจื๊อก็คือการให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งในที่นี้จะขอยกตัวอย่างที่ปรากฏในหลุนอี่ว่าด้วยความเคารพที่ผู้น้อยมีต่อผู้ใหญ่และผู้ใหญ่มีความห่วงหาอาทรและเคารพต่อผู้น้อย ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าใจความสำคัญของความเคารพในปรัชญาของขงจื๊อนั้นก็คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ดังปรากฏในหลุนอี่ว่า

อาจารย์กล่าวว่า “รับใช้บิดามารดา ทัดทานได้อย่างสุภาพ เมื่อเห็นว่าไม่ทำตาม ประสงค์ ยังคงความเคารพไว้ไม่ขัดขวาง หากเพียรต่อไป ไม่ปรินิพพาน” (หลุนอี่ 44:18)

หลุนอี่บทนี้ชี้ให้เห็นว่า หากบุตรไม่เห็นด้วยกับบิดามารดา บุตรสามารถที่จะโต้แย้งทัดทานได้ ซึ่งเป็นการบ่งชี้ว่าปรัชญาของขงจื๊อมิใช่การบอกว่าบุตรควรเป็นผู้ฟังโดยไม่ได้แย้ง แต่บุตรต้องโต้แย้งเมื่อไม่เห็นด้วย ทว่าการโต้แย้งทัดทานต้องกระทำอย่างสุภาพและมีความเคารพต่อบิดามารดา ซึ่งก็เป็นข้อบ่งชี้ว่าในระบบของขงจื๊อมนุษยธรรมที่สำคัญที่สุดคือมนุษยธรรมของการมีความสัมพันธ์ที่มีเสมอภาค ซึ่งก็เกิดจากการที่ไม่ทำลายซึ่งความเคารพต่อกันของมนุษย์ ถ้าบิดามารดาไม่สามารถกระทำตามสิ่งที่เราได้โต้แย้งหรือทัดทาน เราก็ควรโต้แย้งต่อไปแต่กระทำด้วยความสุภาพ ไม่ปรินิพพานกันต่ำ เพราะจะขาดซึ่งความเคารพอันเป็นบ่วงเชื่อมสายสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ภายในครอบครัว

จะเห็นได้ว่า คำกล่าวในวรรคต่างๆ ของขงจื๊อนี้ ล้วนแสดงความระมัดระวังอ่อนโยนในการแสดงออกซึ่งความเห็นที่แตกต่างระหว่างวัย หากจะพิจารณาในภาษาปัจจุบันคือ ขงจื๊อยอมรับ “สิทธิ” ของบุตรหลาน ที่จะเห็นต่างจากบิดามารดา แต่ในขณะเดียวกันวิธีแสดงออกซึ่งสิทธิดังกล่าวต้องไม่ก้าวร้าวรุนแรงจนถึงขั้นทำให้ความสัมพันธ์และพึงมี *หลี่* ในการแสดงออกซึ่งสิทธิที่จะเห็นต่างจากบิดามารดา การมีและการแสดงความเคารพต่อบิดามารดาในการมีความสัมพันธ์กับท่านนั้น เป็นหลักหมายแห่งความกตัญญูของมนุษย์ (สุวรรณสถานอนันท์, 2562, น. 113) ในแง่ของความห่วงหาอาทรจากบิดามารดาที่มีต่อบุตรในปรัชญาของขงจื๊อนั้น มีบันทึกในหลุนอี่ไว้ว่า

อาจารย์กล่าวว่า “เมื่อบิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ไม่เดินทางไกล ถ้าเดินทาง ต้องบอกหลักแหล่ง”

จะเห็นว่าบิดามารดานั้นมีความห่วงหาอาทรต่อบุตรเป็นอย่างยิ่ง นี่คือสิ่งที่เรียกว่า “ความรัก” อันเป็นสายสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เป็นพื้นฐานของมนุษยธรรมตามที่ชนะของขงจื๊อ นอกจากนี้ยังอาจตีความได้ว่าเมื่อบิดามารดายังมีชีวิตอยู่นั้นเรายังต้องไม่เดินทางไกล ทั้งนี้ก็เพราะว่าจะได้รักษาความสัมพันธ์กันในครอบครัวให้เหนียวแน่น ผนวกกับความห่วงหาอาทรต่อบุตรเมื่อต้องเดินทางไกล จึงเป็นข้ออ้างต่อปรัชญาของขงจื๊อได้ว่าปรัชญาของขงจื๊อเน้นย้ำความสำคัญดังกล่าว กระนั้นก็ดีปรัชญาของขงจื๊อมักถูกตีความไปในทิศทางที่มองว่ามีลักษณะเป็นอนุรักษนิยม และมีลักษณะที่เอื้อต่อระบบชนชั้นในสังคม ซึ่งการมองในลักษณะดังกล่าวก็เป็นจริงอยู่บ้าง ทว่าในอีกแง่หนึ่งปรัชญาของขงจื๊อเชื่อว่าผู้น้อยก็ไม่ควรวางตัวนิ่งเฉยหากเห็นว่าผู้ใหญ่กระทำการไม่ถูกต้อง หน้าที่คือเราต้องทัดทานอย่างเคารพต่อสิ่งที่เราเห็นว่าไม่ถูกต้องเหมาะสม

หากเรายกเอากรณีของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมาพิจารณา เราก็จะเห็นว่าลักษณะของความกตัญญูแบบไทยนั้น มักจะเชื่อมโยงอยู่กับระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีอำนาจกับผู้อยู่ใต้อำนาจ ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วยความสัมพันธ์แบบศักดินาที่ผู้ถือครองที่ดินในอดีตมีอำนาจต่อรองต่อผู้เป็นทาส (วุฒิชัย ตันตระบัณฑิตย์, 2544, น. 35-36) หรือก็คือผู้มีอำนาจในฐานะชนชั้นปกครองมีอำนาจเหนือชนชั้นใต้ปกครอง ผ่านการถือครองปัจจัยการผลิตและอำนาจอื่นๆ ด้วยเหตุนี้ผู้อยู่อุปถัมภ์กับผู้ปกครองจึงมีสถานะเดียวกันคือผู้มีพระคุณ ประชาชนในฐานะผู้ได้รับการอุปถัมภ์จึงต้องตอบแทนคุณดังกล่าว ในลักษณะนี้จึงเรียกว่า “ความกตัญญู” ซึ่งการตอบแทนคุณภายใต้ระบบอุปถัมภ์นี้เป็นลักษณะของการตอบแทนเพื่อผลประโยชน์ของผู้ให้การอุปถัมภ์หรือชนชั้นปกครองนั่นเอง ด้วยเหตุนี้คำว่าความกตัญญูของไทยจึงมีลักษณะที่เป็นเครื่องมือในการบังคับต่อรองให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสทำบุญคุณหรือสร้างบุญคุณก่อน ต้องมากระทำตามเงื่อนไขต่างๆ ของผู้สร้างบุญคุณขึ้นมาให้ จนกลายเป็นเรื่องที่ว่าผู้ถูกสร้างหรือถูกก่อบุญคุณขึ้นมา ก่อนจะต้องเป็นหนี้แล้วจะต้องหาโอกาสที่จะทดแทนไปเรื่อยๆ จนกว่าผู้กระทำบุญคุณให้ก่อนเห็นสมควร ทว่ารูปแบบนี้มีได้จำกัดในระบบโครงสร้างทางสังคมโดยรวมเท่านั้น หากแต่ยังปรากฏในระดับครอบครัวที่มักนำเอาคำสอนในลักษณะนี้มาชี้ให้เห็นถึงความกตัญญูที่ต้องบีบบังคับให้กระทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกล่าวถึงคำว่า “อกตัญญู” ซึ่งหมายถึงความไม่กตัญญูนั้น สังคมไทยมักพูดถึงเฉพาะการไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนพ่อแม่ ไม่ทำตามคำสั่งสอนของพ่อแม่ เป็นต้น กล่าวได้ว่าการแสดงออกซึ่งความกตัญญูในสังคมไทยนั้นมีลักษณะเป็นการใช้ความกตัญญูมาเป็นการอ้างสิทธิ์และเรียกร้องให้มีการตอบแทนคุณ นอกจากนี้ลักษณะของการสร้างความกตัญญูในรูปแบบของสังคมไทยนั้น ทำให้เราเห็นถึงสาเหตุและที่มาของปัญหาสังคมที่เริ่มทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ เช่น การสร้างเงื่อนไขที่ยากแก่การปฏิบัติ หรือมีลักษณะของการออกคำสั่งที่เห็นแก่ประโยชน์ของบิดามารดาเป็นที่ตั้ง ทำให้เกิดความขัดแย้งภายในจิตใจอย่างรุนแรงของบุตร อันเป็นที่มาของอัตตวิบากกรรม ซึ่งก่อให้เกิดการสูญเสียบุคคลไปอย่างน่าเสียดาย

ผู้เขียนเห็นว่าประเด็นปัญหาข้างต้นนี้ เป็นการเข้าใจความกตัญญูที่ผูกโยงอยู่กับวัฒนธรรมอุปถัมภ์นิยมของสังคมไทย ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่พอสมควร และแนวทางหนึ่งที่เหมาะสมต่อการนำมาปรับใช้ต่อความเข้าใจเรื่องความกตัญญูก็คือ ความกตัญญูในปรัชญาของขงจื๊อ กล่าวคือเราต้องเข้าใจความกตัญญูอันเป็นการสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์แบบขงจื๊อ มิใช่การสร้าง ความกตัญญูแบบที่ฝ่ายหนึ่งกระทำตอบแทนอันเป็นผลประโยชน์ต่ออีกฝ่ายหนึ่งแบบไทย ซึ่งมิใช่การทำลายวัฒนธรรมไทย หากแต่เป็นการปรับความเป็นไปได้ของความสมดุลระหว่างบุคคลที่จะกระทำโต้ตอบกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งหากมองตามปรัชญาของขงจื๊อแนวความคิดเรื่องความกตัญญูในสังคมไทยนั้น เป็นแนวความคิดที่ “ไร้มนุษยธรรม” เพราะขาดความรักระหว่างเพื่อนมนุษย์ ผู้เขียนเห็นว่าปรัชญาว่าด้วยความกตัญญูของขงจื๊อน่าจะเป็นฐานคิดสำคัญที่จะช่วยให้เราตระหนักรู้ว่าความกตัญญูนั้นต้องออกมาจากจิตสำนึกของเราจริงๆ และเป็นความกตัญญูที่เราโต้ตอบกันได้ อย่างเคารพกันทั้งสองฝ่าย ซึ่งจะช่วยแก้ปัญหาระหว่างความขัดแย้งภายในจิตใจของบุคคลได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง

ปรัชญาของขงจื๊อว่าด้วยมนุษยธรรมอันเป็นความรักระหว่างมนุษย์นั้น มีมโนทัศน์เรื่องอัตตาดัดแปลงอยู่ ซึ่งเป็นมโนทัศน์สำคัญในทางจริยศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์สามารถเป็นผู้กำหนดตนเองได้โดยไม่ต้องตกอยู่ภายใต้การบีบบังคับจากปัจจัยอื่นใด การมีอัตตาดัดแปลงจะช่วยให้บุคคลไม่แปลกแยกจากตัวเอง และช่วยให้บุคคลเกิดความตระหนักถึงจิตสำนึกที่แท้จริงของแต่ละอัตตะบุคคล ดังนั้นภาพความกตัญญูของคนไทยที่เกิดขึ้นในสังคมไทยนั้น จึงขัดกับหลักการของความมีมนุษยธรรมของขงจื๊ออันเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์และความรักระหว่างมนุษย์ กล่าวได้ว่า ความกตัญญูแบบไทยยังอยู่ห่างไกลความมีมนุษยธรรมอันหมายถึงความสัมพันธ์ ความรัก ความเคารพ ความกตัญญู ความเข้าอกเข้าใจกันระหว่างมนุษย์อยู่มาก ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีอยู่ในระบบปรัชญาหลายระบบ หนึ่งในนั้นคือระบบปรัชญาของขงจื๊อ ที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับความกตัญญูที่มีใช้การเห็นผลประโยชน์สูงสุดที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่เป็นการปรับสมดุลของความกตัญญูและความเคารพกันและกัน ให้เข้าใกล้กันอย่างมากที่สุด

บทสรุป

กล่าวโดยสรุปแล้ว ปรัชญาของขงจื๊อที่มีลักษณะของความเป็น “มนุษยนิยม” นั้น ขงจื๊อได้ให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นอันดับแรก อย่างไรก็ตาม ในแง่นี้ก็ไม่สามารถสรุปได้ว่าปรัชญาของขงจื๊อถือเอามนุษย์เป็นแกนกลางของการตัดสินคุณค่าทางศีลธรรม เพราะขงจื๊อยังให้ความสำคัญกับสิ่งมีชีวิตอื่นด้วยเช่นสัตว์ต่างๆ แต่การเรียกปรัชญาของขงจื๊อว่าเป็นมนุษยนิยมเพียงเพราะว่า ปรัชญาของขงจื๊อมักจะมุ่งแสวงหาแนวทางการจัดระเบียบแบบแผนการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นสำคัญ เมื่อขงจื๊อพยายามสร้างระเบียบแบบแผนของการอยู่ร่วมกันในสังคมมนุษย์ ขงจื๊อจึงให้คำอธิบายเชิงจริยศาสตร์เป็นฐานรองรับแนวคิดของขงจื๊อเอง โดยจริยศาสตร์นี้เรียกว่าจริยศาสตร์ของการขัดเกลามนุษย์สู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ผ่านกรอบของจารีต สิ่งที่เราเรียกว่าจารีตของขงจื๊อมีปรากฏในแนวคิดของคุณธรรมทั้ง 5 ประการ แต่จารีตถือเป็นพื้นฐานของการขัดเกลามนุษย์ ไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คือ เป็นมนุษย์ผู้มีความมีมนุษยธรรม กล่าวคือตัวจารีตจะขัดเกลามนุษย์ไปสู่มนุษยธรรม นอกจากนี้จารีตของขงจื๊อยังแสดงให้เห็นว่า จารีตเป็นกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่ขัดเกลามนุษย์ในฐานะปัจเจกหรือสิ่งเฉพาะ และยังขัดเกลามนุษย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์ร่วมกันหรือเรียกว่ามนุษย์ในฐานะสิ่งสากล ซึ่งก็คือมนุษย์ผู้มีความมีมนุษยธรรม ด้วยเหตุนี้ขงจื๊อจึงยกความสำคัญให้กับจารีตเป็นบ่อเกิดของความสำคัญในระดับพื้นฐานของมนุษย์ว่าเป็นตัวกลางในการขัดเกลามนุษย์ และนำไปสู่การปฏิเสศกฎหมายตามทัศนะของขงจื๊อ ถึงแม้เราจะพบว่าการปฏิเสศกฎหมายของขงจื๊อมิได้สำคัญที่ร่วมกันกับปรัชญาแบบเสรีนิยมก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่ขงจื๊อเน้นย้ำคือ กฎหมายไม่จำเป็นเลย ซึ่งต่างจากรัฐสมัยใหม่ที่กฎหมายถือเป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญต่อการจัดระเบียบทางสังคม ดังนั้น สำหรับขงจื๊อกฎหมายที่ถูกมองเป็นเพียงเครื่องมือจึงแยกขาดจากศีลธรรมอย่างชัดเจน ขงจื๊อมิได้มองว่ากฎหมายต้องมีมิติทางศีลธรรมซ่อนอยู่ แต่ขงจื๊อมองว่ากฎหมายเป็นอำนาจหรือเครื่องมือที่ทำให้คนเกรงกลัวเท่านั้น กล่าวได้ว่าปรัชญาของขงจื๊อเน้นศีลธรรมเชิงปฏิบัติที่เห็นได้จริง และสามารถที่จะบรรลุสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ ดังนั้นปรัชญาของขงจื๊อจึงมีความสำคัญสำหรับอธิบายจริยศาสตร์ในแบบของเตส์การ์ตที่มองจิตกับกายในฐานะองค์รวม แต่ไม่เหมาะสมที่จะนำไปอธิบายจริยศาสตร์ในแบบของคานท์ที่มองว่าเหตุผลทั้งปวงวางอยู่บนความรู้สึกลึก

สำหรับปรัชญาของขงจื๊อว่าด้วยมนุษยธรรมหรือ เหริน นั้น ขงจื๊อได้เน้นย้ำถึงความสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งถือเป็นใจความหลักในมนุษยธรรมแบบขงจื๊อ ความสัมพันธ์ดังกล่าวก็คือการรักเพื่อนมนุษย์ ในที่นี้ขงจื๊อได้เน้นย้ำถึงความกตัญญูว่าเป็นความกตัญญูระหว่างคู่สัมพันธ์ และมีใช้การกตัญญูที่จะเอื้ออำนวยให้ผู้ที่มีอำนาจมากกว่ากระทำการที่เป็นไปในลักษณะของการบังคับให้แสดงออกซึ่งความกตัญญู แต่ความกตัญญูในแบบของขงจื๊อเป็นการสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์อย่างลงตัว กล่าวคือ

บุตรต้องดูแล ตอบแทน เชื่อฟังบิดามารดาก็จริง แต่เท่านั้นมีใช้ความกตัญญู เพราะจะต้องแสดงออกซึ่งความเคารพ ซึ่งความเคารพในปรัชญาของขงจื๊อได้ให้ความสำคัญกับการเคารพซึ่งกันและกัน จึงกล่าวได้ว่าแนวความคิดเรื่องมนุษยธรรมของขงจื๊อได้ทำให้เกิดการเชื่อมต่อนำมาสู่การสร้างความสัมพันธ์อันสมดุระหว่างมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขงจื๊อได้เน้นย้ำในระดับครอบครัวเป็นพื้นฐาน รากฐานความคิดแบบขงจื๊อจึงเป็นรากฐานความคิดที่เปิดพื้นที่ให้มนุษย์มีสิทธิอย่างเต็มที่ที่จะท้าทายโต้แย้งในสิ่งที่ตนเห็นว่าไม่ถูกต้อง แต่ทั้งนี้การท้าทายโต้แย้งจะต้องเป็นไปในลักษณะของความเคารพซึ่งกันและกัน ในทางตรงกันข้ามตัวอย่างภาพของความกตัญญูที่สังคมไทยรับรู้ มีลักษณะที่ต่างไปจากความกตัญญูในแบบของขงจื๊อ กล่าวคือความกตัญญูของไทยนั้นมีลักษณะที่วางอยู่บนฐานของระบบอุปถัมภ์นิยม ซึ่งสุดท้ายแล้วมันจะนำไปสู่ความแปลกแยก การถูกบังคับ การสับสนชดแอ้งภายในจิตใจ ท้ายที่สุดก็เกิดปัญหา ลักษณะเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่าความกตัญญูของสังคมไทยเป็นความกตัญญูเชิงบังคับ ผู้คนในระบบอุปถัมภ์นิยมไม่ใช่มนุษย์ที่มีเสรีภาพ ตลอดจนไม่ใช่มนุษย์ที่สามารถกำหนดตนเองได้ จึงเกิดปัญหาภายในจิตใจที่ถูกแปลกแยกจากตัวเอง และนำไปสู่ปัญหาความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะความกตัญญูตามรูปแบบสังคมเป็นสิ่งที่บีบบังคับตัวเอง ในแง่นี้ปรัชญาของขงจื๊อจึงมีความสำคัญที่จะทำให้เราปรับเปลี่ยนวิถีของความเข้าใจแบบใหม่ กล่าวคือปรัชญาของขงจื๊อมีพื้นที่ของการกำหนดตนเองช่วยให้มนุษย์ตระหนักรู้คุณค่าทางศีลธรรมของความกตัญญูโดยไม่ต้องโดนบีบบังคับ ปรัชญาของขงจื๊อจึงมีความเป็นมนุษยธรรมที่สรรสร้างความสมดุระหว่างมนุษย์ได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2557). เศรษฐกิจเชิงแก่นสาร คาร์ล โปแลนด์ และวิธีการดำรงชีพ ใน วสันต์ ปัญญาแก้ว (บรรณาธิการ), *สังคมเปลี่ยนผ่าน เปลี่ยนผ่านสังคม รวมบทความวิชาการในวาระครบรอบ 50 ปี คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. (น. 139-180). เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พุมวิทย์ บุญนาค. (2547). แนวคิดเรื่องสิทธิในปรัชญาขงจื๊อ ใน สุวรรณา สถาอานันท์ (บรรณาธิการ), *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการพัฒนานักวิจัยทางปรัชญาตะวันออกรุ่นใหม่*. (น. 171-189). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- มานิตย์ จุมปา. (2548). *ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับกฎหมาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รชฏ สาตราวุธ. (2547). จริยศาสตร์แห่งความโศกเศร้าในปรัชญาขงจื๊อ ใน สุวรรณา สถาอานันท์ (บรรณาธิการ), *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการพัฒนานักวิจัยทางปรัชญาตะวันออกรุ่นใหม่*. (น. 138-170). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ริชาร์ด ฮัลโลเวย์. (2560). *ศาสนา: ประวัติศาสตร์ศรัทธาแห่งมวลมนุษย์*. แปลโดย สุนันทา วรรณสินธ์ เบล. กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส พับลิชชิง เฮาส์.
- วุฒิชัย ตันตระบัณฑิตย์. (2544). *ปัญหาการใช้ความกตัญญูทเวทีของสถาบันครอบครัวในสังคมไทย*. (การศึกษาอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น).
- ศรีญญา อรุณขจรศักดิ์. (2554). *ปรัชญาสำนักขงจื๊อ/Confucianism: สารานุกรมปรัชญาออนไลน์*. สืบค้น 28 กุมภาพันธ์ 2563. จาก <http://www.parst.or.th/philospedia/confucianism.html#31>.
- สุวรรณา สถาอานันท์. (2556). *กระแสธารปรัชญาจีน: ข้อโต้แย้งเรื่อง ธรรมชาติ อำนาจ และจารีต*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.

- _____. (2546). *คัมภีร์ขงจื้อ (เล่มที่ 1-8) เอกสารประกอบการสอนวิชาสัมมนาปรัชญาจีน*. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2562). *หลุนอี่ว: ขงจื้อสนทนา*. กรุงเทพฯ: โอเพ่น โซไซตี้.
- แสงสว่าง กิตติสยาม. (2547). มโนทัศน์พื้นฐานในจริยศาสตร์แบบขงจื้อ ใน สุวรรณา สถาอานันท์ (บรรณาธิการ), *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการพัฒนานักวิจัยทางปรัชญาตะวันออกรุ่นใหม่*. (น. 102-117). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- เหมือนมัต มุกข์ประดิษฐ์. (2547). น้ำใจวิญญาณ: จริยศาสตร์แห่งความเอื้ออาทรในปรัชญาขงจื้อ ใน สุวรรณา สถาอานันท์ (บรรณาธิการ), *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการพัฒนานักวิจัยทางปรัชญาตะวันออกรุ่นใหม่*. (น. 118-137). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- Ebrey, P. (2010). *The Cambridge Illustrated History of China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, C. S. (2002). *Pocket Dictionary of Apologetics & Philosophy of Religion*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press.
- Hall, D. L., & Ames, R. T. (1998). *Thinking from the Han: Self, truth, and transcendence in Chinese and Western culture*. New York: State University of New York Press.
- Hansen, C. (2000). *A Daoist theory of Chinese thought: A philosophical interpretation*. New York: Oxford University Press on Demand.
- Havens, T. (2013). Confucianism as humanism. *CLA Journal*, 1, 33-41.
- Jaspers K. (1962). *The great philosophers*. London: Rupert Hart-Davis.
- Juergensmeyer, M. (2005). *Religion in Global Civil Society*. New York: Oxford University Press.
- Runes, Dagobert D., ed. (1983). *Dictionary of Philosophy*. New York: Philosophical Library.
- Tsai, D. F. (2005). The bioethical principles and Confucius' moral philosophy. *Journal of Medical Ethics*, 31(3), 159-163.
- Whatley, M. A., Webster, J. M., Smith, R. H., & Rhodes, A. (1999). The effect of a favor on public and private compliance: How internalized is the norm of reciprocity?. *Basic and Applied Social Psychology*, 21(3), 251-259.
- Yao, Xinzong. (2000). *An Introduction to Confucianism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zehou, L. (1999). Subjectivity and "subjectality": A response. *Philosophy East and West*, 49(2), 174-183.